

FATİH SULTAN MEHMED HAN

Editör

Prof. Dr. Fahameddin BAŞAR

FATİH SULTAN MEHMED VAKIF ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

İstanbul 2018

FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI: 32

Fatih Sultan Mehmed Han

Editör: Prof. Dr. Fahameddin Başar

Bilim Kurulu

Prof. Dr. M. Fatih Andı, Prof. Dr. Abdülkadir Özcan, Prof. Dr. Nihat Öztoprak

ISBN 978-605-2386-14-9

e-ISBN 978-605-2386-13-2

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları

Zeyrek Mahallesi Büyükkaraman Cad. No: 53 Fatih / İstanbul

Tel: 0212 521 81 00

Faks: 0212 521 84 84

Web: www.fsm.edu.tr

E-Posta: yayinevi@fsm.edu.tr

Yayınevi Sertifika No: 33542

İstanbul, Haziran, 2018

Genel Yayın Yönetmeni: Lütfü Kılınç

Tasarım: Öğr. Gör. Mustafa Eren, Emre Ak, Zeynep Küçüker, Hasan İygi

Kapak Görseli

Şiblizâde Ahmed tarafından 1480'li yıllarda yapılmış Fatih Sultan Mehmed minyatürü (TSMK, H.2153, 10a); Arka kapak: Fatih Sultan Mehmed'in tuğrası (Ferman ve belgelerden hareketle Prof. Dr. M. Hüsrev Subaşı)

Baskı: Aktif Matbaa ve Reklam Hiz. San. Tic. Ltd. Şti.

Söğütlüçeşme Mahallesi Halkalı Cad. No: 245/1A Küçükçekmece/İstanbul

Tel: 0212 698 93 54-55 Web: www.aktifmatbaa.com E-posta: aktifajanda@gmail.com

Matbaa Sertifika No: 13978

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Kütüphanesi CIP

Fatih Sultan Mehmed Han / editör Fahameddin Başar -

İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, 2018.

570, [21] s. ; 24 cm. – (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, 32)

ISBN 978-605-2386-14-9 / e-ISBN 978-605-2386-13-2

I. II. Mehmed (Fatih Sultan Mehmed), Osmanlı Padişahı, 1432-1481

I. Başar, Fahameddin II. Dizi

DR501/.F38 2018

956.101521092/FAT 2018

Copyright © Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2018

“*Fatih Sultan Mehmed Han*” kitabında yayımlanan yazıların yasal ve bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir. Kitabın yayın hakkı Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi'ne aittir. Kitabın hiçbir bölümü yayıncının izni olmaksızın, elektronik, mekanik, fotokopi, kayıt yöntemiyle veya başka bir yöntemle çoğaltılamaz, bir veri muhafaza sisteminde saklanamaz veya iletilemez. Kaynak göstermek kaydıyla alıntı yapılabilir.

SULTAN FATİH “VEYİS” REDİFLİ GAZELİNDE KİMİ MEDH EDİYOR?

Türkân ALVAN*

Yeni Çağ'ın Fatih'i II. Mehmed Han (1432-1481) siyasette, bilimde ve sanatta yeniliklere kucak açan, dünya liderliğine lâyık bir sultandı. Otuz iki yıllık saltanatı boyunca sadece beş yıl sarayda kalmış; zamanını hep devlet hizmeti için cihad yolunda geçirmişti¹. “Benim kudretim erişebileceği şeyler, selefin hayal ufuklarına bile değmemiştir.”² diyecek kadar kendine güvenen, hırslı ve kararlı bu sultanı diğerlerinden farklı kılan neydi?

Haremde az vakit geçiren ve içki içmeyen Fatih Sultan Mehmed; cesur, Büyük İskender mizaçlı, zevk ve saltanata sırt çevirmiş dindar bir hükümdar olarak anlatılır³. Bu kudretli padişahın iktidarın sarhoşluğuna kapılmadan adaletli ve erdemli bir lider olarak halkını yönetmesinde ilim ve hikmet arayışı etkili olmuştur. O, dünyanın dört yanındaki âlimleri din taassubu olmadan koruyup desteklemiştir⁴. Slavca ve Rumca dahil altı dil bildiği söylenen Sultan Fatih, kendini sadece İslâm dünyasının lideri değil; “Doğu Roma İmparatoru” “Rum Kayseri” olarak da görüyordu⁵. Gayrimüslimlere inanç özgürlüğü sağlarken⁶ dağınık Ortodoksların birleşmesini sağlamıştı⁷. Batı Avrupada ise Hıristiyanların zulmettiği Yahudileri “Gelin, gölgeme sığın” diye İstanbul'a

* Doç. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

- 1 Kivâmi (XV. yy.), *Fatih-nâme*, haz. Ceyhan V. Uygur, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007, s. 477.
- 2 Selahattin Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyetleri*, Ankara, 1971, s. 6; Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Padişahlarının Hayat Hikâyeleri*, Ötüken Yay., İstanbul 1998, s. 64.
- 3 Halil İnalçık, *Kuruluş Devrinde Osmanlı Sultanları*, İSAM Yay., İstanbul 2010, s. 190; Halil İnalçık, “Mehmed II”, *İslâm Ansiklopedisi*, c. VII, İstanbul 1972, s. 534; Öztuna, a.g.e., s. 62; Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküşü*, çev. Özdemir Çobanoğlu, c. I, Cumhuriyet Kitap, İstanbul 1998, s. 166.
- 4 Ahmet Kâmil Cihan, “Fatih Dönemi Düşünce Hayatına Genel Bir Bakış”, *Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 14, 2003/1, s. 119-129.
- 5 Halil İnalçık, “Mehmed II”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 28, Ankara 2003, s. 405.
- 6 Reşat Öngören, “Din ve Tasavvuf Hayatı”, *Fatih ve Dönemi*, ed. Necat Birinci, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, İstanbul 2004, s. 298.
- 7 İnalçık, “Mehmed II”, *İslâm Ansiklopedisi*, c. VII, İstanbul 1972, s. 532.

davet etmişti⁸. “Dünyada tek bir din, tek bir devlet, tek bir padişah ve İstanbul da cihanın payitahtı olmalıdır”⁹ diyen Fatih Sultan Mehmed, Allah’ın adaletinin yeryüzündeki temsilcisi olmaya çalıştı.

Hız. Peygamber’in (s.a.v.) “Kostantiniyye şüphesiz feth olunacaktır. O ordunun kumandanı ne güzel bir kumandan ve o ordu ne güzel bir ordudur”¹⁰ müjdesine mazhar olan Fatih Sultan Mehmed, devrindeki birçok mutasavvıf tarafından da desteklenmişti¹¹. Halk üzerinde büyük tesiri olan bu mutasavvıfların çoğu, Fatih Sultan Mehmed’i Müslümanların lideri olarak görüyorlardı. Mesela, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan, Sünnî bir Müslüman olmasına rağmen Osmanlılara karşı Hıristiyan Venedikliler, Rodos şövalyeleri ve Kıbrıs kralından destek istemişti¹². Nihayet Uzun Hasan, Fatih Sultan Mehmed’in ordusuna karşı harbe karar verdiğinde; bölgenin saygın velilerinden Halvetî Pîr Muhammed el-Erzincânî’den muzafferiyet duası için ricada bulunmuştu. Fakat Pîr Muhammed Erzincânî (ö. 879/1474); Uzun Hasan’a hiç ummadığı bir cevap verdi: “Osmanlı’nın üzerine varmaman senin için daha iyi olur. Çünkü Mehmed Han ve onun askerleri İslâm gazileri ve “ni’me’l-ceyş” (fetih askerleri)dir. Akıl sahipleri onlardan sakınır. Sözümüzün kıymetini, hayır ve şerrini daha sonra anlarsınız.” Uzun Hasan bu cevaba çok sinirlendi, ama savaştan vazgeçmedi. Sonunda Otlukbeli Savaşı’nda (h.878/m.1473) Osmanlı ordusuna yenilen Uzun Hasan, oğlu Zeynel’i de bu savaşta kaybetti. Uzun Hasan bunun üzerine, Pîr Erzincânî’den arabuluculuk etmesini istedi ve Şeyh Efendi, halifelerinden Pîr Ahmed’i Fatih Sultan Mehmed’e elçi gönderdi. Böylece, Osmanlı Devleti ile Akkoyunlular arasındaki barış imzalanmasında, Pîr Muhammed el-Erzincânî’nin de katkısı olmuştu¹³.

8 Öngören, a.g.m., s.299.

9 Kemal Kızıltoprak, *Fatih Sultan Mehmet Han’ın Liderlik Sırları*, Okumuş Adam Yay., İstanbul 2002, s. 233.

10 Hadis-i şerifin senedleri: Buhârî (ö. 870), *et-Târih’ul Kebîr*; Ahmed b. Hanbel (ö. 855), *el-Müsned*; IV, Taberânî (ö. 971), *el-Mücem’ül-Kebîr*; İbn Kani (ö. 962), *Mücem’üs-Sahâbe*; Hâkim en-Nîşaburî (ö. 1014), *el-Müstedrek Ale’s-Sahihayn*, c. IV; Hatib Bağdâdî (ö. 1071) *et-Telhis*, I; Suyûtî (ö. 1505) *el-Camiüs-Sağîr*.

11 Babinger, Fatih’in özellikle heterodoks tarikatlara ve tasavvufî hareketlere açıkça düşman olduğunu iddia etmiştir. (Franz Babinger, *Fatih Sultan Mehmet ve Zamanı*, çev. Dost Körpe, Oğlak Yay., İstanbul 2003, s. 353-356). Oysa Tarihçi Neşri’nin “Onca azametine rağmen bir derviş görse ona tevazu ve meskenet gösterirdi” dediği Fatih’in tasavvufa ilgisi ve hoşgörüsü açıktır. Mutasavvıflarla daima iyi ilişkiler içinde olmuş; onlara tarikat hizmetini sürdürmesi için yardım etmiş veya bazılarını vergiden muaf tutmuştur. Rumeli ve Doğu seferlerinde de bölgede faaliyet gösteren şeyhlerin duasını ve desteğini almıştır. (Reşat Öngören, “Osmanlıda Sufilerin Farklı Toplum Kesimleriyle İlişki Tarzları”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 1999, sy. 3, s. 11-12; Öngören, “Din ve Tasavvuf Hayatı”, s. 293-295; İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII. defter, haz. Ş. Tuğan, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1991, s. 94).

12 İnalçık, “Mehmed II”, *İslâm Ansiklopedisi*, s. 525-526; Tansel, a.g.e., s. 305-307.

13 M. Cemaleddin el-Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye*, haz. M.S. Tayşî, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 1993, s. 412-418.

Sultan Fatih'in düşüncesinde hikmeti temsil eden tasavvufun rolü büyüktü. Kaynaklar onun âhir ömründe zühd hayatını tercih ettiğini belirtiyor¹⁴. Tasavvufi bakış açısı onu nefesine kul olmaktan kurtarmış; insanların ufkunu açan bir "Fatih" kılmıştı. Eğer "...Fatih, tasavvuf terbiyesiyle beşerî ihtiras ve icaplarına hükmetmemiş olsaydı; 30 yıl dünyayı titreten isminin yanına yüz kızartıcı nice sıfat eklenecekti. Dostları kadar düşmanlarının akıllarını durduran terazili fikirleri, esrarlı feraseti, duygu iffeti, parlak adaleti yerine cesareti kahır, müsamahası gazap, temkini şiddet, sükûnu hışım olan bir istilacı ve yıkıcı olacaktı"¹⁵.

Ne var ki şiirlerinden özellikle birkaçına bakarak Fatih Sultan Mehmed'in beşerî ihtiraslarına önem veren biri olduğuna hükmedenler de vardır. Bu çalışmada Klasik Türk Şiiri'nde beşerî aşkı sadece cinselliğe indirgemenin, kültürel yabancılaşmaya yol açacağından hareketle, Fatih Sultan Mehmed'in tasavvufî yönü ve ilâhî aşka bakışı irdelenecektir. Makalede Sultan Fatih'in Dîvânçesi'ndeki "Veyis" redifli gazelini kime yazdığı sorusunun cevabı aranırken onun manevî dünyasının dinamikleri üzerinde durulacaktır.

* * *

*Zâhidâ var aşk ile hiç ta'na vurma onlara
Zîra derler aşk içinde her hatâyı hoş sevâb
Bilemezsin sen bu(n)ların sırlarını akl ile
Zîra gûlzâr kıymetin bülbül bilir bilmez gurâb*

Pîr Akşemseddîn "Veyis" Bir Gilmân-ı Hassa Mıydı?

Fatih Sultan Mehmed'in Avnî mahlasıyla yazdığı şiirlerde, uğruna her şeyden vazgeçilen ve her zorluğa, eziyete katlanılan soyut bir sevgili vardır. Dîvânçe'nin başındaki na'tta bile, doğrudan Hz. Peygamber zikredilmez, bir sevgili gibi anlatılır. Bu şiirin na't olduğunu anlamak için, mazmunların şerh edilmesi gerekir. Oysa Sultan Fatih'in şiirlerinden sadece bir gazel, "Veyis" adlı birini medh etmek için yazılmıştır. Bu yüzden bu gazelde redif olarak kullanılan "Veyis" adlı kişinin kim olduğu merak konusudur.

Kimilerine göre bu gazel, padişahın Üveys adlı bir gilmân-ı hassası için yazılmıştır. Bu kanaate mensup olanlardan biri, Sultan Fatih'in şiirlerini izahlı neşreden İskender Palâdır. Pala, Arapça "Üveys" adının Veysel Karanî'den

14 İsmail Ünver, "Ahmedî Ridvan'ın İskendernâme'sindeki Osmanlı Tarihi Bölümü", dergiler.ankara.edu.tr (15.09.2016).

15 Samiha Ayverdi, *Edebî ve Manevî Dünyası İçinde Fatih*, Kubbealtı Yay., 6. Baskı: İstanbul 2005, s. 42-43.

muhafter “Veyis” veya “Veysel” şeklinde Türkçede yaygın kullanıldığını belirtmişse de “*Bu şiirdeki Veyisi, Fatih’in bendelerinden birinin adı olmalıdır*”¹⁶ der¹⁷. Sultan Fatih’in şiirlerini ikinci kez şerhiyle neşreden Muhammet Nur Doğan ise bazı hataları yanında, bu şiire dair tespitinden dolayı, İskender Pala’yı tenkit etmiştir. Ona göre “*Veyis Klasik Türk Edebiyatı metinlerinde sevgili yerine kullanılan çok sayıdaki sembolik isimden biridir. Klasik Şiir’in temelinde bulunan tasavvufî aşk anlayışında, mutlak güzelliğin yansıması olan sevgili tipi en mükemmel güzellik ölçüleriyle erkek cinsinde kendini ortaya koyar. Fatih’in şiirlerinde erkek kimliğiyle karşımıza çıkan sevgili tipi de mecâzî aşk-ilâhî aşk birlikteliği içinde anlamlandırılması gereken bir husustur. Dolayısıyla Fatih Sultan Mehmed’in bu gazeli erkek kölelerinden biri için yazdığını söylemek, Divan Şiirindeki hakikat-mecaz ilişkisini hesaba katmamak, en hafif tabiri ile Fatih Sultan Mehmed’in kişiliğine karşı bir haksızlıktır.*”¹⁸

Gerçekten, şiirlerinde hiç kimseyi ismen medh etmeyen Sultan Fatih’in sadece bir gilmânı için hususî bir şiir yazdığını düşünmek akla yatkın gelmemektedir. Tarih kaynaklarında -Yavuz Sultan Selim ve Hasan Can gibi- Sultan Fatih’le adı anılan Veyis/Üveys adında bir gilmân-ı hassa yoktur. Üstelik bu düşünce; sahibini Türk-İslâm edebiyatındaki mazmunları algılamakta güçlük çeken, kendi hayal gücünü hakikat olarak sunan veya kasten manipüle eden Batılı oryantalistlerle aynı seviyeye getirmektedir. Zira, Osmanlı padişahları içinde en çok Sultan Fatih’e iftira atılmış; kimi şiirlerine dayanarak padişahın inançsız,¹⁹ acımasız²⁰ ve eşcinsel²¹ biri olduğu iddia edilmiştir²².

Onların bu iddiaları incelendiğinde ardında İstanbul’un Fethi’ni hazmedemeyen Hıristiyan-Katolik siyasî bloğunun İstanbul’un Fethi’ni ve Fatih’i önemsizleştirme gayreti olduğu kolayca anlaşılır. Mesela Babinger, Fatih’in bir “Rö-

16 Bu ifade de geçen “olmalıdır” sözünün gereklilik anlamında mı, yoksa ihtimal anlamında mı kullanıldığına karar veremedik. Eğer bu cümle kesin yargı bildiriyorsa iddialı bir söz olarak değerlendirilebilir.

17 İskender Pala, *Fatih’in Şiirleri*, Klasik Yay., İstanbul 2003, s. 100.

18 Muhammet Nur Doğan (haz.), *Fatih Divanı ve Şerhi*, Yelkenli Yay., İstanbul 2004, s. 105.

19 Şehzade Bayezid, babası Fatih’in Hz. Muhammed’e (s.) inanmadığını söylemiş (!) Hatta çoğu kişiye göre Büyük Türk denen Fatih’in hiçbir inancı yokmuş (!) (G. Mario Angriollo, *Fatih’in İçoğlanı Anlatıyor*, çev. Pınar Gökpar, Profil Yay., İstanbul 2011, s. 126; Babinger, *Fatih Sultan Mehmet ve Zamanı*, s. 352).

20 Fatih âşık olduğu bir Rum cariyesini topuzla öldürmüş, sonra üzülmüş (!) (Angriollo, *a.g.e.*, s. 126).

21 Kritovoulos, *History of Mehmet The Conqueror*, Princeton University Press, 1954, s. 82; J. Hammer, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, I, çev. Zuhuri Danışman, Z. Danışman Yayınevi, İstanbul, 1972, s. 386; Babinger, *a.g.e.*, s. 401; Yalçın Küçük, *Yirmi Bir Yaşında Bir Çocuk*, Tekin Yayınevi, 2. bs., 1990, s. 184, 192.

22 Will and Ariel Durant, “The Age of Reason Begins”, *The Story of Civilization*, vol. VII, NY, 1961, s. 520; Andre Clot, *Fatih Sultan Mehmet*, çev. Necla Işık, Milliyet Yay., İstanbul 1996, s. 154; Yalçın Küçük, *a.g.e.*, s. 183, 184, 189.

nesans imparatoru olmadığı" iddiasını ispatlamak için²³ herhangi bir kaynak göstermeden onu sadist, zâlim, kana susamış bir sapık olarak tanıtır ve bilgi kirliliğine yol açar²⁴. Halil İnalçık, Babinger'in Sultan Fatih'le ilgili bazı iddialarını eleştirerek referanslarının yetersiz olduğunu söylemiştir. Babinger'in eserinin birçok yerinde hatalar olduğunu vurgulayan İnalçık, ünlü tarihçinin Sultan Fatih dönemini ilk ağızdan anlatan Tursun Bey, Kıvamî, Enverî, Ruhî Çelebi, İdris-i Bitlisî ve Kemalpaşazâde'nin eserlerinden habersiz olduğunu belirtir²⁵. Hammer ise, hâlen araştırmacıların el kitabı olan *Osmanlı Tarihi* kitabında Fatih Sultan Mehmed'i "*kan dökücü, gaddar yeniçerileri de yağmacı*" olarak nitelediği²⁶ için eleştirilmiştir. Lamartine, padişahlar içinde en az inanç sahibi olarak görse de Sultan Fatih'i karalayan bu tür iftiraları ailesini ve vatanını kaybeden Rum tarihçilerin uydurduğu fikrindedir²⁷.

Yine Andre Clot, Klasik Türk şiirindeki hakikat-mecaz ilişkisini hesaba katmadan ve somut delili olmadan; Sultan Fatih'in "*Avniyâ kulma gümân kim sana râm ola nigâr / Sen Sitanbul şâhisun ol da Galatâ şâhidur*" maktalı gazelini, Hıristiyan bir papaz için yazdığını söyler²⁸.

Yine Enderun mektebinde devlet hizmeti için yetiştirilen içoğlanlar teşkilatında verilen titiz eğitime akıl erdiremeyen Hammer, içoğlanların bizzat padişahların sapkın ihtiyaçlarına hizmet ettiğini²⁹ iddia eder. Babinger ise bilim dışı bir tavırla katı disiplin nedeniyle cinsel ihtiyaçlarını gideremediğine inandığı içoğlanların oğlancılık gibi sapkın ilişkilere girdiğini söyler³⁰. Objektif olarak Sultan Fatih'in Veyis adlı bir gilmân-ı hassa ile eşcinsel bir ilişkisi olduğu iddiasını doğru kabul etsek bile akla aykırılık söz konusudur. Eğer Sultan Fatih, İslâm toplumunda büyük günah sayılan bu tür bir ilişki içindeyse bu günahını herkesin gözüne sokarcasına şiir yazarak niye ilan etsin ki? Araştırmamız sonucu, Sultan Fatih'in Üveys adlı bir gilmânı olduğundan sadece Reşat Ekrem Koçu'nun -kaynak belirtmeden- bahsettiğini gördük³¹. Ancak bu

23 Franz Babinger, "Fatih Sultan Mehmet ve İtalya", *Belleken*, XVII/ 65, Ocak 1953, s. 58 (bkz. dipnot 6).

24 Babinger, *Fatih Sultan Mehmet ve Zamanı*, s. 97-99, 103, 135, 150, 186, 187, 189, 192, 193, 205, 206 vd.

25 Halil İnalçık, "Babinger: Fatih Sultan Mehmet ve Zamanı Kitabının Tenkitli Önsözü", s. 433-450.

26 İlber Ortaylı, "Hammer-Purgstall", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 15, İstanbul 1997, s. 492.

27 A.D. Lamartine, *İmparatorluk Yolu (Türkiye Tarihi)*, haz. M. R. Uzmen, Tercüman 1001 Eser, s. 286, 474-476.

28 Clot, *a.g.e.*, s. 154.

29 J. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, I, çev. Z. Danışman, 1972, s. 285-288.

30 Babinger, *Fatih Sultan Mehmet ve Zamanı*, s. 374.

31 Reşat Ekrem Koçu, *Osmanlı Padişahları*, Ana Yay., İstanbul 1981, s. 87-88. Belli bir delile dayanmadan, hayal gücüne dayalı, magazin türünde bilgiler veriş sebebiyle Reşat Ekrem Koçu'nun tespitlerine akademik çevrelerde itibar edilmez.

rivayette içoğlanına göz koyan Sultan Fatih değil, onun veziri ve yakın dostu, şair Ahmed Paşadır. Koçu'nun bahsettiği bu rivayet *Riyâzî Tezkîresi*'nde geçer; ama gilmânın adı, yani Veyis geçmez. Gibb, diğer tezkîrelerde yer almayan bu rivayetin sonradan uydurulduğu kanaatindedir. Riyâzî'nin kendi ilave ettiği düşünülen bu hikâye şöyledir³²: “Sultan Fatih, genç ve güzel bir gilmânı nezaretinde veziri Ahmed Paşa'yla bir kır gezisine çıkar. Ahmed Paşa'nın atının ayağından sıçrayan çamur, gilmânın yanağına yapışır. Ahmed Paşa gilmânı övmek için ... *küntü türâbâ / Keşke toprak olaydım*” ayetini söyler. Sultan Fatih gilmânına Ahmed Paşa'nın ne dediğini sorar. Kur'an-ı Kerim'i iyi bilen bu gilmân ayetin tamamını okur ve “...*yekülul kâfiru yâ leytenî küntü türâbâ/Kâfir der ki: Keşke toprak olaydım!*”³³ Padişah bu zeki cevap karşısında, Ahmed Paşa'ya “*Şu çocuğun ilmine, zerafetine mat oldun.*” der.

Diğer tezkîrelerde ise bu bilgi yoktur; sadece Sultan Fatih'in “*gâyetde şâhid-bâz ve mahbûb-perest*” olan Ahmed Paşa'ya³⁴ verilen kıymeti çekemeyenlerin, onu padişahın gözünden düşürmek için “*iç oğlanlarından birisine 'aşk u mahabbet etmişdür deyü*”³⁵ ona iftira attıkları anlatılır. Sehî Bey'in fikirde ve ferasette kılı kırk yararcasına dikkatli olduğu için orduda “Sipahi Müftüsü” diye anıldığını söylediği Ahmed Paşa³⁶, İstanbul kuşatmasında padişahın daima yanında bulunmuştur. Kuşatmanın son günlerinde Fatih Sultan Mehmed, Ahmed Paşa'yı Akbıyık Sultan ve Akşemseddîne fetih müjdesi için gönderecek kadar güveniyordu³⁷. Üstelik Ahmed Paşa'nın divanında, Emir Sultan'a, Zeyniye tarikatı şeyhlerinden Şeyh Taceddîne (ö. 1467), Şeyh Vefâ'ya (ö. 1491) medhiyelerinin olması onun Zeyniye tarikatına mensup olduğunun ve Şeyh Vefâ'ya intisaplı olduğunun göstergesi kabul edilir³⁸. “*Ahmed Paşada tasavvuf, bilgi ve temayül çerçevesinde kalmaktadır. Devrinin üç büyük mutasavvıfına yazmış olduğu medhiyeler, onun bu temayülü ve sempatisini açıkça belirtir. Fakat şair şeriata bağlıdır. (Ama) Onda tasavvufun temel prensibi olan dünyadan alakasını kesmek, heva vü hevesi terketmek gibi keyfiyetlere... sami-*

32 E.J.W.Gibb, *Osmanlı Şiiri Tarihi*, I-II, Akçağ Yay., Ankara 1998, s. 329.

33 *Sizi yakın bir azap hakkında uyardık. O gün insan kendi eliyle yaptıklarına bakar; kâfir de (bu hâle düşeceğime) keşke toprak olsaydım, der.* Nebe/40.

34 Latîfi, *Tezkîretü'ş-Şu'ara ve Tabsîratü'n-Nüzema*, haz. Rıdvan Canım, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 157.

35 Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkîretü'ş-Şuara*, haz. Aysun Sungurhan Eydurhan, Ankara 2009, s. 111. e-kitap.kulturturizm.gov.tr (15.04.2017); *Âşık Çelebi Tezkîresi*, I, haz. Filiz Kılıç, Pera Müzesi Yay., İstanbul 2010, s. 287.

36 *Sehî Bey Tezkîresi: Heşt Behişt*, haz. Mustafa İsen, Akçağ Yay., Ankara 1998, s. 59.

37 Mecdî Mehmet Efendi, *Şakâik-i Nu'mâniye ve Zeyilleri*, I, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989, s. 242-243.

38 *Ahmed Paşa Divanı*, haz. Ali Nihat Tarlan, Akçağ Yay., Ankara 1992, s. 28.

*mi olarak hiçbir yerde rastlayamayız. Şair zaafını bildiğinden bunu bir himmet olarak ister*³⁹.

Neticede Sultan Fatih'in gözünden düşürmek için gilmânlara gösterdiği yakın ilgi sebebiyle, iftiraya uğrayan Ahmed Paşa, padişahın gazabına uğrar. İdam edilmek üzere hapsedilmişken Ahmed Paşa, affedilmesi için Fatih Sultan Mehmed'e meşhur Kerem Kasidesi'ni yazar. "*Ahmed'in gam makası kesdi dilin şem ' gibi / Sana rûşen diyemez hâlini sultân-ı kerem*" diye kendini savunmakta âciz kaldığını belirterek haksızlığa uğradığını söyler⁴⁰. Fatih Sultan Mehmed, Ahmed Paşa'nın canını bağışlar, ancak onu saraydan uzaklaştırır.

Ali Nihad Tarlan, Kerem Kasidesi'nin "*mahiyetini bilmediğimiz bir sebeple ancak teveccüh ve alakayı kaybeden bir insanın onu tekrar kazanmak için yazılan*" bir manzume olduğunu ve böylesi yüz kızartıcı bir suç sebebiyle yazıldığına dair bir ifadeye rastlamadığını söylemiştir. Tarlan, Sultan Fatih gibi kadirşinâs bir padişahın bu denli takdir ettiği vezirini sadece ahlâkî zaafı yüzünden bir anda öldürtmeye kadar gitmeyeceğini, tezkîre yazarlarının hikâyeyi rivayet halinde nakledip yeterince incelemediklerini ve Kerem Kasidesi'nin ruh ve üslûbunun bu şekilde düşünmeye izin vermeyeceğini düşünmektedir⁴¹. Ahmed Paşa'nın Dîvân'ında Üveys/Veyis adlı birine yazılmış bir şiiri yoktur. Ayrıca kaynakların çoğu, Ahmed Paşa'ya atılan iftira konusunda Taşköprülüzâde'nin verdiği önemli bir bilgiyi atlamıştır. Nitekim Taşköprülüzâde; ahlaklı, soyu temiz bir insan olarak gördüğü Ahmed Paşa'nın iftiraya uğradığını söyler ve kendi babası Taşköprülü Mustafa Muslihuddîn Efendi'den naklen Ahmed Paşa'nın iktidarsız olduğuna, cinselliğe ilgi duymadığına dair bir hatırayı nakleder⁴².

Tezkîrelerin "*peygamberin şeriatının yaşatıcısı*" diye medh ettiği Fatih Sultan Mehmed'in devrinde bilgin, fakih, sanatkârların çok olmasının sırrı; onun kurduğu insan kaynakları birimi olarak etkin çalışan sistemdeydi. Enderun mektebi farklı din, dil ve kültürlerden oluşan yapıyı idare edebilecek güvenilir, disiplinli ve kalifiye yönetici kadroları yetiştirmek için kurulmuştur. Sultan Fatih, Enderun teşkilatını teşekküllü olarak kurduğunda, ülkesindeki zeki ve kabiliyetli gençleri devlet hizmetinde yetiştirmek için çok çaba harcamıştır:

39 Harun Tolasa, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara 2001, s. 66.

40 Mehmet Irklata, *Nazire Geleneği İçerisinde Kerem Kasideleri*, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana 2007, s. 33.

41 *Ahmed Paşa Dîvânı*, s. 12.

42 Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri: eş-Şakâyıku'n-Numaniyye Fi Ulemâ'id-Devleti'l-Osmâniyye*, İz Yay., İstanbul 2007, s. 181-182.

“(Sultan Fatih), *Sahn-ı Semân Medreseleri*’ni yaptırdıktan sonra, bu medrese ve tetimmelerde ne kadar yetenekli mu’id ve oradan yararlanan kimse varsa *Emsile*’den *İsfahan’a*, *Telvi*’ten *Tevzi*’ye kadar yeteneğiyle dikkat çeken kabiliyetli öğrencilerle bizzat ilgilenir, onları bir deftere kaydeder ve bu defteri daima yanında taşımış. Medrese ve devlet kadrolarında boşalma olunca bu defterden münasip olanları yerine tayin edermiş. Bu ilgi ve uygulama sayesinde medrese talebeleri başarılı olmak için daha çok gayret eder; bilgi ve marifet öğrenmeye çalışmış. O dönemde herkes layık olduğu mertebeye erişmiş”⁴³.

Rum tarihçi Kritovulos da Sultan Fatih’in zekâsına, maneviyatına, ahlak ve terbiyesine hayran kaldığı asiller sınıfına mensup Bizanslı gençleri kendi hizmetine ve önemli devlet vazifelerine aldığını anlatır⁴⁴. Üstelik Enderun mektebinde içoğlanların aldığı eğitim ve disiplinde dîni ve ahlakî terbiyenin yeri büyüktü⁴⁵. Atâî’nin kaydına göre, Sultan Fatih devrinde toplanan gilmânların içinden 40 kadarı tasavvuf yoluna girmiştir. Bunlardan Halvetiyye tarikatına giren Şeyh Süleyman (ö. 1504’den sonra) ile Alaaddin Efendi Fatih Sultan Mehmed’in koruması olan solaklardandı⁴⁶. Hatta Sultan Fatih bu iki hizmetlisinin mutasavvıf olduğunu öğrenince onlara çeşitli ihsanlarda bulunmuş ve “*Ricalullah’tan sayılan bu zatların solak olması uygun düşmez,*” diye onları “Bundan böyle bize dua ile imdâd edin.” diyerek emekliye ayırmıştı⁴⁷.

Bu rivayetlerde dikkat çekici olan şey, Sultan Fatih’in kendi hizmetindeki içoğlanlarına art niyetli yaklaşanları hiç affetmediği, sarayda gayri-ahlakîliğin dedikodusuna dahi tahammül edemediğidir. Dolayısıyla “Veyis” redifli şiirin bir içoğlan hakkında yazıldığı ihtimali çok zayıf bir ihtimaldir. Bunu kabul edecek olsak bile, Veyis adlı bu güzel delikanlının, Sultan Fatih’in yukarıda bahsi geçen derviş zümresine girmiş, faziletli 40 delikanlı içinden biri olması da muhtemeldir, diyebiliriz.

43 Latîfi, *a.g.e.*, s. 139; Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü’ş-Şuara*, haz. Aysun S. Eyduran, s. 64. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (15.09.2016).

44 *Kritovulos Tarihi (1451-1467)*, çev. Ari Çokona, Heyamola Yay., İstanbul 2012, s. 271-272.

45 Geniş bilgi için bkz. Tayyazâde Ata, *Tarih-i Enderun*, haz. Mehmet Arslan, Kitabevi, İstanbul 2010; Gelibolulu Mustafa Âli, *Kühül Ahbar*, haz. M. Hüdai Şentürk, TTK Yay., Ankara 2003, s. 84-100; Mehmet İpşirli, “Enderun”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 11, İstanbul 1995, s. 186-187.

46 Solaklar: Yeniçeri Ocağı’ndaki fiziği, ruh sağlığı düzgün ortarlardan seçilen ve *Solakân-ı Hassa* olarak padişahın hizmetine verilen askerlerdir. Seferlerde ve resmî törenlerde padişahın etrafında yaya yürürlerdi. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB, c. III, İstanbul 1983.

47 Reşat Öngören, *Osmanlılarda Tasavvuf*, İz Yay., İstanbul 2003, s. 332’den naklen: Atayî, *Zeyl-i Şakayık*, s. 79.

Sultan Fatih Cemâl-Perest miydi?

Sultan Fatih, Veyis adlı bir gılmân-ı hassası için yazmışsa bile iki hemcins arasındaki bu yakınlığın ilahî kaynaklı bir sevgi olduğunu düşünmek daha doğrudur. Zira Şark toplumlarında, özellikle bazı mutasavvıflar arasında "cemâl-perestlik / mahbûb-perestlik" denen psikolojik durum çok yaygındı ve bunu oğlancılık ile karıştırmak büyük bir yanılıydı.

Mutasavvıfların cemâl tutkunu olmasının asıl sebebi, tasavvufun aşk ve güzellik anlayışından kaynaklanır. Onlara göre, her varlıkta, Cemâl-i İlahî'yi seyretme mümkündür. Nitekim Hz. Peygamber, bir seferinde "Rabbimi rüyada genç ve güzel bir delikanlı suretinde (şabbü emred) gördüm"⁴⁸ buyurmuştur. Bu yüzden, bu mutasavvıflar Cemâl-i İlahî'nin en mükemmel hâlinin -cinsiyet ayrımı yapmadan- güzel yüzde tecelli ettiğini düşünürler. Bu güzelliğe karşı duyulan aşk, şehvet ve hazlardan uzaktır, yani ilahî kaynaklıdır. Zira onlar nefslerini tezkiye ederek şehvî-zevklerden uzaklaştıkları için bunda sakınca görmemişlerdir. Bu kavramlar eş, sevgili ve can dostunun yanı sıra Allah, peygamber, sultan, hâce, mürşid ve yakın dost için de kullanılmıştır. Sultan Fatih'in şiirlerinde bunun birçok örneği vardır:

*Kâ'be hakkı Avnî baş egmez namâza yüz yumaz
Kaşların mihrâbına secde yeter kiblem bana (Avnî, 3/7)*

*Aşk derdidür cihânda âşika maksûd olan
Vasl-ı dilberdür hemîn bu dâr-ı dünyâdan murâd (Avnî, 8/2)*

*Bugün mülk ü hazâyin her ne cem'iyet ki cem' itdün
Mey ü mahbûba sarf olmazsa Avnî cümle zâyî'dür (Avnî, 26/5)*

Klasik Türk-İslâm kültür ve sanatının oluşumuna büyük katkısı olan İmam Gazzâlî (ö. 1111); kimi mutasavvıfların şiirlerinde kullandığı bu tür sembollerin tasavvufi açıdan yorumlanması gerektiğini şöyle anlatır: "...gönlünde Allah sevgisi yer eden kimseler zülfün siyahlığından küfrün karanlığını, parlak yanaklardan iman nurunu, vuslatı anmaktan yüce Allah'ın likasını, firak zikredilince merdûdlar zümresinde kalıp Allahu Tealâ'dan uzaklaşmayı, vuslat ruhunu altüst eden rakîb tabiri zikredilince de yüce Allah'a yakınlaşmayı engel olan dünya meşgalelerini ve âfetlerini hatırlar"⁴⁹. Sadî-i Şîrâzî'nin "Ey bize zamâne güzellerinin peşinden gitme diyen kişi! Şu tefekkür denizinde biz neredeyiz, sen neredesin? Bu

48 Ebû Ya'lâ, *İbtâlu't-Tevîl*, c. 1, s. 140; Dârakutnî, s. 358; İbn Teymiyye, *Beyânu Telbîsî'l-Cehmiyye*, *Mecmû'u'l-Fetâvâ* içinde, c. 7, s. 222.

49 İmam-ı Gazâlî, *İhyâu Ulûmü'ddîn*, II. çev. Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yay., İstanbul 1973, s. 701.

(anlattığımız), yüzdeki ben, çene, dağılık zülfün kıvrımı değildir. Mânâ ehlinin gönlünü alıp götürün, ilâhî sırlardır.” ve Fuzûlî'nin “Her sanem mushâf-ı hüsn-i Hakka bir âyetdür”⁵⁰ sözleri hep mecazların İlahî hakikatle olan ilgisine dikkat çeker. Yunus Emre de “Bizüm sevdüğümüz Hakk'dur bu halka göz ü kaş gelür”⁵¹ diyerek mecazların sırrının zahit gözüyle anlaşılamayacağını belirtir. Sultân Fatih'in kimi beyitlerinde bu sırrı ifşa etmiştir:

*Avnîyâ gerçi ölüm dünyada müşkil işdür
Gamze-i dilber ile biz anı âsân iderüz (Avnî, 29/5)*

*Bu meste keyfiyyet-i bâdeden suâl itmeñ
Belî hakikat-ı deryâyı kande bile garîk (Avnî, 35/3)*

*Âşinâlar gözlerüm yaşın görüben havf ider
Bî-muhâbâ sâlik olmak kulzüm ü ummâna güç (Avnî, 6/2)*

Mehmet Çavuşoğlu'na göre klasik Türk şiiri, İslâm dininin içinden çıkan tasavvuf kaynaklı bir edebiyattır. “Bu şairlere göre söz Yaratıcı'ya şükretme aracıdır,” şiir ve şair söz konusu olunca, bu kavramlara dinî açıdan bakmak lâzımdır⁵². Nicholson da mutasavvıf şairlerin bu sembolik üslûbu, eriştikleri hakikatleri ve mertebeleri gizlemek, sırlamak için kullandıklarına inanmaktadır⁵³. W. Andrews, Osmanlı şiirinde ne kadar dünyevî ve erotik unsur bulunursa bulunsun, bunların toplumda tasavvufî-dinî yorumlarının önceliğine ve üstünlüğüne dikkat çeker. Ayrıca şiirin otobiyografi olmadığı hatırlanmalı ve şairlerin şiirlerinde bahsettiği her şeyi tecrübe edip etmedikleri gibi yersiz düşüncelere kapılmamalıdır⁵⁴. Bir şehrin daha ziyade esnaf erkek güzellerinin mizahî bir üslûpla anlatıldığı şehrengîzlerin çoğunda “Yaratandan ötürü güzeli sevmek” fikri vardır. Nitekim Lâmi'î Çelebi, *Bursa Şehrengîzi*'nin başında güzelleri övmekten maksadın mecazî aşktan ilâhî aşka erişmek olduğunu belirtirken bu sırrı anlamayan gâfillere çatar:

*Çü seçmezler hakikatden mecâzı
Gel ey dil açma bu ser-beste râzı*

50 Ali Nihat Tarlan, *Fuzûlî Divânı Şerhi*, Akçağ Yay., 5. Baskı: Ankara 2009, s. 368.

51 Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Divânı*, H Yay., İstanbul 2008, s. 114.

52 Mehmet Çavuşoğlu, “Divân Şiiri”, *Türk Dili Dergisi*, 36/LII, sy. 415-417, Temmuz-Eylül/1986, s. 7.

53 A. Reynold, Nicholson, *İslâm Sufileri*, çev. Mehmet Dağ vd., Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1978, s. 88.

54 Walter G. Andrews, *Poetry's Voice Society's Song*, University of Washington Press, Seattle & London 1985, s. 64, 85-86.

Çü degüller vâkıf ahvâl-i câna
Ederler ehle ta'n ehl-i zemâne⁵⁵ (Lâmi'î Çelebi)

Öte yandan İslâm toplumlarında, kişilerin kendi mahremi olan kadınları başka erkeklerin hoşlanacağı şekilde anlatması, şiddetle reddedilmiştir. Bu sebeple şiirlerde anlatılan sevgili umumiyetle erkek güzeldir. Ayrıca "Allah Âdem'i kendi suretinde yarattı" hadis-i kudsîsi; tabiatta güzelliğin neden daha ziyade erkek cinsine mahsus olduğunu açıklamaktadır. Bütün hayvanların erkek cinsi, dişiye göre daha gösterişli ve güzeldir. Bundan dolayı kimi mutasavvıflar, genç ve güzel erkeklerin yüzlerine bakarak ilahî aşka ulaşmaya çalışmışlardır. Evhadüddin Kirmânî (ö. 1238) ve Dede Ömer Rûşenî (ö. 1487) bu tür aşka düşen mutasavvıflardandır. 19. yüzyılda yaşayan, Mevlevîlik yanında birçok tarikate müntesib veya muhib olan Aşçı İbrahim Dede de hatıratında cemâl-perestliğini anlatırken gönül gözüyle bakmayanların mecazî aşkın hikmetini bilmediğini söyler⁵⁶. Kimi zaman oğlancılıkla iç içe geçmişe de cemâl-perestlik en çok Kalenderîler arasında yaygındır⁵⁷. Ancak, Kuşeyrî, Gazzalî (ö. 1111) Sâdî-i Şirâzî (ö. 1292) gibi mutasavvıflar cemâl-perestliği oğlancılıkla karışma tehlikesi sebebiyle eleştirmişler ve genç delikanlılarla sohbet ve yakınlaşmayı hoş görmemişlerdir. *Kuşeyrî Risâlesi*'nde oğlanlarla sohbet etmenin dervişlerin başına gelen en çetin âfet olduğu bildirilmiş; küfre denk tutulmuştur⁵⁸. Şems-i Tebrizî de cemâl-perestliği sebebiyle Evhadüddin Kirmânî'yi kınamıştır⁵⁹.

Elbette her toplumda olduğu gibi Osmanlı toplumunda da eşcinsel eğilimler yaşanmıştır. Ancak birkaç münferit örneğe bakarak bütün tarihi ve kültürü yargılamak kolaycılıktır veya art niyetlilik. Zira Osmanlı toplumunda livata vb. sapkınlıklar çok ağır şekilde cezalandırılıyordu⁶⁰.

55 Nuran Tezcan, "Güzele Bir Şehrengizden Bakış", *Türkoloji Dergisi*, 14. cilt, 1. sayı, 2001, s. 167.

56 "Cenâb-ı Hakk rahmet etsin, iş bu risalemizde evvelce adı geçen Alay Emîni İsmail Hakkı Efendi, 'O bir kelâm ki Allah kelâmı değildir, o bir söz ki Peygamber sözü değildir, o ... büyüklerin deyişi değildir, işte o söz hades gibi pis pis kokar' der idi. Lâkin bu kokuyu alacak burun hani? Bu senin görünürdeki burnun, manevî olan kokuları alamaz, ancak dışarının kokularını alır. Hâlbuki dışarının kokuları da pis pis kokar. Ama sen dersin ki 'O kokular bana pek güzel gelir'. Doğru söylersen, tabakhanede olanlar da senin gibidir, onlara da pek güzel gelir o pis kokular." (Bkz: Mustafa Koç, Eyüp Tanrıverdi, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, Kitabevi, İstanbul 2006).

57 Ahmet Yaşar Ocak, *Kalenderîler XIV-XVII. Yüzyıllar*, Timaş Yay., İstanbul 2016, s. 217.

58 Abdülkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., 3.bs., İstanbul 1991, s. 601-602.

59 Ahmed Eflakî, *Âriflerin Menkıbeleri*, c.II, Tahsin Yazıcı, Hürriyet Yay., İstanbul 1973, s. 87.

60 Örneğin Ahmed Akgündüz'ün yayınladığı ve tarihi bilinmeyen bir *Kanunnâme-i Osmânî*'de konuyla ilgili şu hüküm vardır: "Ve eğer oğlan çeken veya kız çeken kimesnelerün, hıyanet ile evine girenim ve avret-kız çekmeğe bile varanım siyâset için zekerlerini keseler." (Ahmed, Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri*, IV, FEY Vakfı Yay., İstanbul 1993, s. 297).

Veysel Karanî ve Üveysîyye Yolu

Yemenli zâhid olan Ebû Amr Üveys b. Âmir (ö. 657); halk arasında Veysel Karanî olarak meşhur olmuştur. Yemen’de deve çobanlığı yaparken zahid hayatı yaşayan bir müslümandı. Görmeden iman edip âşık olduğu Hz. Peygamber’i ziyaret etmek istiyordu. Ancak yaşlı ve hasta annesini yalnız bırakmamak için yaptığı kısa süreli Medine ziyaretinde Hz. Peygamber’i göremeden geri dönmek zorunda kaldı. Hz. Peygamber, döndüğünde kendisine Veysel Karanî’nin ziyarete geldiğini bildirmeden “*Rahmân’ın nefesini Yemen’den alıyorum*” diye onu medh etmiştir.⁶¹ 15. yüzyıl şairlerinden Sabâyî, *Üveys nâme*’sinde Hz. Aişe’nin ağzından Hz. Peygamber’e Veysel Karanî’nin ziyaretini haber verir. Hz. Peygamber, bu habere sevinse de muhibbini göremediği için üzgündür. Hz. Aişe’yi Veysel Karanî’yi gören gözlerinden öper. Bu tavır, dervişlerin Hz. Peygamber’i ziyaret eden pîr-daşlarının gözünden öpmeye benzemektedir:

*Muhibbün âşıkun geldi Kareniden
Üveys adı vü iklim-i Yemeniden*

*Mesâfe kat’ idüp geldiymi miskîn
Sizi bulmadı gitdi zâr u gam-gîn*

*İşidüp Hazret-i Seyyid sevindi
Velikin görmedigine yerindi*

*Didi gördün mi anı Âişe sen
Eyitdi gördüm ey Sultân-ı Ahsen*

*Gözünü Âişe’nin öpdi ol şâh
Didi tûbâ li’âyneyk bârekellâh (Sabâyî, 154-158)*

Hz. Peygamber’in vasiyeti üzerine Hırka-i Saadet’ini Halife Hz. Ömer, o sıralar Kûfe’de bulunan Veysel Karanî’ye hediye etmiş ve ondan manevî tavsiyeler almıştır. Bu iltifattan sonra halk içinde meşhur olan Veysel Karanî, Kûfe’den ayrılıp uzlete çekildi. Veysel Karanî, daha sonra Siffin Savaşı’na (657) Hz. Ali’nin saflarında iştirak etti ve şehit oldu.

Hz. Peygamber’i zâhiren göremediği hâlde, mânen kendisinden feyiz ve tasavvuf terbiyesi aldığı söylünen Veysel Karanî, ilk sufilerden kabul edilir. Hz. Peygamber’e aşkı o derece şiddetlidir ki Uhud Savaşı’nda Resûlullah’ın

61 Buhârî, IV, 71; Taberânî, II, 150; krş. Ali el-Kârî, s. 137; Aclûnî, I, 260.

bir dişinin kırıldığını haber alınca "Acaba hangisi kırıldı?" diye bütün dişlerini kırmıştır. Müslüman halkın hürmet ettiği Veysel Karanî'ye Yemen, Özbekistan, Suriye ve Anadolu'da birçok makam atfedilmiştir. Hayatı ve menkıbeleri yüzyıllardan beri dilden dile anlatılan⁶² Veysel Karanî hakkında "üveys-nâme" türünde manzumeler yazılmış; birçok şair de şiirlerinde ona telmihte bulunmuştur.

Kimileri, Fatih Sultan Mehmed'in "Veyis" redifli şiirini Veysel Karanî hakkında yazdığı kanaatindedir. Kendisi de Üveysî-Kâdiri/Enverî tarîkine mensup bir halîfe olan Klasik Türk musıkîsinin duayen bestekâr ve icracısı Bekir Sıtkı Sezgin de böyle düşünür⁶³. Bekir Sıtkı Sezgin, bu sebeple Sultan Fatih'in "Veyis" redifli gazelini mahur makamında bestelemiştir.

Bu şiirin Veysel Karanî hakkında yazıldığı ihtimalini düşünmek, tasavvufdaki "Üveysilik" konusunu gündeme getirmektedir. Veysel Karanî'ye dair biyografik bilgiler; hadis kitapları dışında, Ebu Nasr Serrâc'ın (ö. 988) *Kitâbü'l-Luma'*, Kelabâzi'nin (ö. 995) *et-Ta'arruf*, Ebu Nuaym Ahmed'in (ö. 1038) *Hilyetü'l-Evliya*, Hucviri'nin (ö. 1072) *Keşfü'l-Mahcûb*, Kuşeyri'nin (ö. 1072) *Risâle* ve İbn Cevzî'nin (ö. 1200) *Sıfatü's-Safvet* adlı eserlerde bulunur. Ancak Üveysilik hakkında ilk bilgilere Feridüddîn-i Attar'ın *Tezkiretül-Evliyâ'sında* rastlıyoruz⁶⁴. Tasavvuf literatüründe *Üveysî-meşrep*, *Üveys-gidişli* denen bu kişiler; feyz aldığı şahısla rabîta kurar, bazen de seyr ü sulûk görürler. Bir tarikat disiplini olmayan Üveysilik zamanla bir mürşidle veya evliya ile zâhîren görüşmeden manevî ve rüya yoluyla feyz almanın adı olmuştur⁶⁵.

*Üveysiler denür bir tâife var
Bu(n)lar şeyh ü mürîd olmazlar ey yâr*

*Bu(n)lara Hazret-i Hakk'dandır irşâd
Mürîd-i Hakk murâdıyla olur şâd*

62 İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübra*, VIII, Tahkik: Dr. Ali Muhammed Ömer, Mektebetü'l-Hancı, Kahire 2001, s. 281-285; Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, Dergâh Yay., İstanbul 1996, s. 176-178; Feridüddin Attar, *Tezkiretül-Evliya*, Erkam Yay., İstanbul 1984, s. 16-28.

63 Bekir Sıtkı Sezgin: (1936-1996) Cumhuriyet devri bestekâr ve ses sanatkârı. Osman Şems Efendi'nin halifesi Bekir Sıtkı Ateş'in halifesi Hafız Hüseyin Sezgin Efendi'nin halifesi ve oğlu idi. (Geniş bilgi için bkz. Kutsi Sezgin, "Bekir Sıtkı Sezgin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 3, s. 34; Rifat Okudan, "Aydınöğlü Tekkesi Son Pstnişini Hafız Bekir Necmeddin Sıtkı", *Tasavvuf Dergisi*, Yıl: 8, sy. 19, s. 265-295.)

64 Feridüddin Attar, *Tezkiretül-Evliya*, s.16-28.

65 Geniş bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Veysel Karanî ve Üveysilik*, Dergâh Yay., İstanbul 2002.

*Dimişdir bazı kâmil şeyh u üstâd
Bulara Hazret-i Hızır ider irşâd (Sabâyi, 614-617)⁶⁶*

Hz. Peygamber, Veysel Karanî'yle zâhiren görüşmediği hâlde, onu mânen nasıl terbiye ettiyse Üveysilik yolundaki sufiler de -genellikle rüyada- öyle irşad olurlar. Üveysilikte irşad ve terbiye edilen kişilerin zâhirde bir şeyhi yoktur. Ama onlar manevî terbiyelerini ya Hz. Peygamber'in rûhâniyetinden doğrudan alırlar, ya da Veysel Karanî'nin rûhâniyetinden feyz alırlar. Bazen de bunların mürşidi kendilerinden önce vefat etmiş herhangi bir şeyhin veya kutubun rûhâniyetine veya bizzat Hızır'a intisab ederler. Nakşibendîyye-Müceddidîyye tarîkine mensup Üveysî meşrep bir şeyh olan Yanyalı Şeyh Yusuf Efendi (ö. 1829) vefat eden mürşidi Beyzâde Mustafa Ahîskavî'yi (ö. 1785) görmeden onun ruhaniyetinden aldığı mektup yoluyla bu şekilde irşad olmuştur. Şeyh Yusuf Yanyavî'nin *Tarifü's-Seyr ve's-Sülûk* risalesine şerh yazan Yanyalizâde Muhammed Abdülkerîm de *El-Meslekü'l-Kavî li Tahsilü't-Tarîkü'l-Üveysî* adlı eserinde tasavvufta Üveysiliği anlatır. Üveysiliği eleştirenlere "Ona (Allahâ) yaklaşılmaya vesileler arayın"⁶⁷ ayetini delil gösterir ve kişinin mânevî terbiyesi için mutlaka bir mürşid-i kâminden el alması gerektiğini anlatır. Bu eserini mürşid bulamayanlar için yazdığını anlatan Yusuf Yanyavî, Hz. Peygamber'e gönlünü bağlayıp salavat-ı şerîfeyi vird edinerek de kişinin irşad edileceğini anlatmıştır⁶⁸.

Bilinen tarikat terbiyesinde, yaşayan bir erkek mürşidden seyr ü sülûk görmek zorunluluğu vardır. Ancak, Üveysilerde bu usulü takip ve kontrol etmek imkânsız olduğu için "Ölen arslandan sağ tilki yeğdir." diyen mutasavvıflar, Üveysiliğe hep temkinli yaklaşmışlardır.⁶⁹ Üveysilikte zâhirde diğer tarikatların sıkı sıkıya bağlı olduğu silsile, tarikat çeyizi ve usûl ve erkân olmadığı için her aklına esenin "Üveysiyim" diye tarikat şeriatını ifsad edeceği endişesini taşıyan mutasavvıflar, Üveysiliğin âşikâr konuşulmasından daima kaçınmıştır. Nitekim Veysel Karanî de Üveysiliği ortaya çıkınca Kûfeye hicret edip inzivaya çekilmiştir.

Bir de zâhiren bir tarikat mürşidinin mânevî terbiye görürken sülûkun belli mertebelerinde üveysî bir hâlle müşerref olan veliler vardır. Bu hâl, manevî bir ikramdır. Molla Câmî, "Meşâyih-i tarikattan çoğuna evâil-i sülûkunda bu ma-

66 Ömer Savran, *Sabâyi ve Üveys-nâme'si* (y.1509), 2010, ekitap.kulturturizm.gov.tr (10.03/2017)

67 Maide/35.

68 Geniş bilgi için bkz. İhsan Erkul, *Yanyalizâde'nin El-Meslekü'l-kavî li Tahsilü't-Tarîkü'l-Üveysî Risâlesi ve Tasavvufta Üveysilik*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2006.

69 Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay., İstanbul 1991, s. 549.

*kama teveccüh vâkî olmuştur*⁷⁰ diyerek pek çok tarikat şeyhinin hayatının belli dönemlerinde, Üveysilik makamından böyle istifade ettiğini anlatır.

Akşemseddin Üveysî-meşreb miydi?

Samiha Ayverdi ve Nezihe Araz, Fatih Sultan Mehmed'in "Veyis" redifli gazelini hocası Akşemseddin hakkında yazdığı kanaatindedir. Bu iddianın doğruluğunu araştırmak için fethin manevî Fatih'i kabul edilen Akşemseddin'in üveysî meşrebi olup olmadığını ve Sultan Fatih'le olan münasebetinin boyutlarını doğru anlamak gerekir.

Doğulu ve Batılı hemen bütün kaynaklar, İstanbul'un fethinin gerçekleşmesinde Akşemseddin'in Fatih Sultan Mehmed üzerindeki tesirini kabul eder⁷¹. Bayrâmiyyeden Şemsî kolu Piri Akşemseddin (1390-1459), sair dünyayla alakasını kesmiş sūfilere hiç benzemez. Fatih Sultan Mehmed'i İstanbul'un fethine en çok o teşvik etmiştir. Siyaset uzmanı nice vezir, bu fikrin Osmanlı Devleti'ni felakete sürükleyeceğine inanırken⁷² o ideal sahibi, aktivist bir mürşid olarak davranmıştır. Fethin yapılacağı günü bile bildiren Akşemseddin, fethin gerçekleşmesini çok arzuluyordu. Zira fetih müjdesini şeyhi Hacı Bayrâm-ı Veli (ö. 1429) vermişti⁷³.

*Şâha mir'at oldular hem mâsivânın Haydar'ı
Pes bunlardan oldu âlem içre cümle feth-i bâb*⁷⁴ (Akşemseddin)

İstanbul'un fethi için Sultan Fatih'i küçüklüğünden beri destekleyen Akşemseddin'in fethi neden bu kadar çok önemsediyini anlayabilmek için, Melâmî Şeyhi Pîr Ali Aksarayî'nin (ö.1537) şu sözüne kulak vermek gerekir: "*Eğer İbrahim Edhem*⁷⁵ *devrimizde yaşayıp da bize intisap etseydi; ona saltanatı terk ettirmez, onu öylece kemâle erdirirdik*⁷⁶". Akşemseddin de saltanatı terk ettir-

70 Abdurrahman Cami, *Nefehatü'l-Üns*, çev. Lamii Çelebi, haz. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, Marifet Yay., İstanbul 1998, s. 35; Hacı Muhammed Parsa, *Risale-i Kudsiyye Tercemesi*, çev. Abdullah Salahi, İstanbul 1323, s. 19.

71 E.J. Wilkinson Gibb, *Osmanlı Şiir Tarihi*, II, Akçağ Yay., Ankara 1999, s. 138-140.

72 Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcüt-Tevârih*, haz. İsmet Parmaksızoğlu, I, Ankara 1975, s. 276-279; Münir Aktepe, "Çandarlı Halil Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, s. 213.

73 Gencay Zavotçu, *Rıza Tezkiresi (İnceleme-Metin)*, Sahhaflar Kitap Sarayı Yay., İstanbul 2009, s. 75-76.

74 Ali İhsan Yurd, Mustafa Kaçalın, *Akşemseddin: Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1994, s. 349.

75 İbrahim Edhem: (v. 777) Bir melikin şehzâdesiyken tâcını, tahtını terk edip sufi olarak yaşamayı tercih etti; halk gibi çiftçilikle uğraştı. "Benim için pahalı şeyi terk ederim, böylece fiyatı yükselen şey ucuzlar" sözü önemli bir ekonomi reçetesi olarak ilginçtir. İbrahim Edhem'in Süfyân-ı Sevrî, Fudayl b. İyaz gibi büyük velilerle dostluğu bilinir.

76 Reşat Öngören, "XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı'da Tasavvuf Anlayışı", s. 411.

meden Sultan Fatih'in kemâle eriştirmek istemiştir. Zira Sultan Fatih'in hükümdar kimliğiyle insanogluna yapacağı hizmet; köşesine çekilip dünyadan elini eteğini çeken bir derviş olmasından daha hayırlı ve kıymetliydi.

Akşemseddin'le Sultan Fatih arasında hoca-talebe ilişkisinden öte kuvvetli bir manevî bağ vardı. Samiha Ayverdi ve Nezihe Araz gibi çoğu kişiye göre, Fatih Sultan Mehmed, Akşemseddin'in mürididir⁷⁷. Gerçekte, Akşemseddin'le Sultan Fatih'in arasında sağlam bir hoca-talebe, muhibb-mürşid ilişkisi vardır. Muhibb diyoruz; çünkü Fatih Sultan Mehmed, çok arzu etmesine rağmen Akşemseddin'in müridi olamamıştır veya olduğuna dair herhangi bir belgeye ulaşamamıştır. İstanbul'un fethinden sonra Sultan Fatih, "Bu ferah ki bende görürsüz; yalnız bu kal'a fethine sevinür sanman. Akşemseddin'in benim zamanında olduğuna sevinürin!"⁷⁸ diye onu medh etmiştir. Fetihten bir müddet sonra Akşemseddin'le bir gece çadırda sabahlayan Sultan Fatih kendisini sımsıkı kucaklayan şeyhin manevî kudretinden titremeye başlar ve sendeler. Çadırda o meşhur gecede ikisi arasında meydana gelen muhabbeti, Sultan Fatih "Kalbimde...buğz ve adavetin yerine kemal-i muhabbet ve meveddet temekkün eyledi." diye tarif etmiştir⁷⁹. Sultan Fatih, şu beyitte sanki Şemsî mahlasıyla şiir yazan Akşemseddin'i medh etmektedir:

*Bir şâha kul oldum ki cihân ana gedâdur
Bir mâha dutuldum ki yüzi şems-i duhâdur (Avnî, g.18/1)*

Çadırda o gece sabaha kadar devam eden manevî sohbetin ardından Akşemseddin'in imametiyle birlikte sabah namazı kılarlar. Akşemseddin, Eyyûb el-Ensârî'nin kabrinin keşfi müjdesini alır ve padişaha söyler. Sultan Fatih o gece, halvete girip derviş olmak istediye de Akşemseddin, onun devlet hizmetinde kalmasının daha uygun olduğunu söyleyerek bu talebini reddeder⁸⁰:

"Dervişlikte bir hâlet vardır ki, eğer lezzet alınırsa, saltanat işlerinden kesin olarak el çekmek lâzım gelir. Memleketin işleri ihtilâl bulur. O takdirde, hem siz ve hem de biz vebâle gireriz..."

77 Samiha Ayverdi, *a.g.e.*, s. 51, 53-69; Nezihe Araz, *Mehmed b. Murad Han: El-Muzaffer Daima*, İnkılap Yay., İstanbul 1953, s. 128.

78 Emir Hüseyin Enisi, *Menâkıb-ı Akşemseddin*, haz. Bilal Aktan - Mustafa Güneş, H Yay., İstanbul 2011, s. 50.

79 Ayverdi, *a.g.e.*, s. 53.

80 Taşköprülüzâde, *Terceme-i Şakayık-ı Numaniyye*, çev. Edirneli Mecdi, haz. Ahmed Subhi Furat, İstanbul, 1985, s. 243; Solakzâde Mehmed Hemdemî, *Solakzade Tarihi*, haz. Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1989, s. 271-273; Emir Hüseyin Enisi, *Menâkıb-ı Akşemseddin*, s.52,53; Nezihe Araz, *a.g.e.*, s. 126; Ayverdi, *a.g.e.*, s. 56; Reşat Öngören, "XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı'da Tasavvuf", s. 411.

Şeyhin bu sözleri karşısında teselli bulan Fatih Sultan Mehmed, 2000 altın göndererek onu taltif etmek ister. Fakat Akşemseddin bu parayı kabul etmez. Zira o vera' sahibi bir velidir. Padişahın o anki manevî zevk ve vecd hâlinde istifade etmek istemediği gibi iktidarın emrine girmeyi de istemez. Bu yüzden Sultan Fatih'in İstanbul'da kalması teklifini reddedip fetihten kısa bir süre sonra Göynük'e yerleşerek inzivâya çekilir. Samiha Ayverdi, Akşemseddin'in padişahı bırakıp gitmesini "*Gitti, şayet kalsaydı... padişah belki yine yanıp yakılacak, nazlanacak, sızlanacak halvet ve dünyadan çekilme arzusunun tekrar edecekti. Hâlbuki halk kitleleri için onun dünya hizmetinin anaforunda dimdik ayakta durması lâzımdı*" şeklinde yorumlamıştır⁸¹.

Akşemseddin, ardından Sultan Fatih'in gönderdiği hediyeleri almak istememiş, Göynük'e tekke ve cami yaptırmasına da rıza göstermemiştir. Ancak daha sonra padişahın sadece bir çeşme yaptırmasına müsaade etmiştir⁸². Bütün mutasavvıflar gibi o da tasavvuf yolunun siyaset makamından zarar görmesine engel olmak istemiştir. Akşemseddin'in bu hareketini Sultan Fatih'e tavrı aldığı ve kırıldığı şeklinde yorumlamak yanlıştır. Aksi hâlde Akşemseddin'in padişahın Göynük'e çeşme yaptırmasına da karşı çıkması beklenirdi. Kaldı ki Pîr Akşemseddin Göynük'e yerleştikten sonra Sultan Fatih ile arasındaki ilişkisi hiç kesilmemiştir. Ancak Akşemseddin, Göynük'e döndükten birkaç yıl sonra vefat etti (863/1459) ve burada türbesine sırlandı.

Sultan Fatih, hükümdar olarak girdiği ağır yük altında çabalarken Pîr Akşemseddin vefatına kadar yazdığı mektuplarla Sultan Fatih'i irşad ve ikazdan geri kalmamıştır. Göynük'ten gönderdiği bir mektubunda Fatih Sultan Mehmed'i şöyle teselli etmiştir:

"Lezzet-i cismânî, lezzet-i rûhânîye nispet lâ-şeydir. Lâ-şey olan nesneye iltifat etmeyesüz. Enbiyâ ve evliyâ yolunda olduğunuzu nimet-i azîze biliüb hiçbir belâdan müteallim olmayasız... Memleketin ahvâli, sizin ahvâlinize tabidir; zira sultanlar, memlekete nispetle ruh gibidir...İslâh-ı memleketden gayrı nesneye iş-tigal göstermeyesiz".

Samiha Ayverdi "Veyis" redifli gazelde Sultan Fatih'in "*kaderi kendi kade-rine benzeyen ezel âşinâsı*" Veysel Karanî ile kendi ruh hâli arasında paralellik kurduğunu düşünür. Veysel Karanî nasıl, hiç görmeden iman edip âşık olduğu Hz. Peygamber'e hasret kalmışsa Fatih de İstanbul'un Fethi'nden sonra Göy-

81 Ayverdi, a.g.e., s. 59.

82 *Menâkıb-ı Akşemseddin*, s. 52-53,93; Orhan F. Köprülü - Mustafa Uzun, "Akşemseddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 2, İstanbul 1989, s. 300.

nüke dönen Akşemseddîne hasretti⁸³. Bu mektubun devamında Akşemseddîn, Göynük'ten padişaha gönderdiği mektubunda ihtiyar anne ve babasının rızasını almak için Göynüğe döndüğünü, nasip olursa İstanbul'a döneceğini, olmazsa Sultan Fatih'in kendisini ziyaret etmesini istemiştir⁸⁴. Bu mektupta onun ana-baba rızasını bahane etmesi; Veysel Karanî nin annesini rızasına aykırı düşmemek için aşkıyla yandığı Hz. Peygamber'i görmeye gidememesini akla getiriyor. Şu hâlde, şiirlerinde tasavvufî neşesini gizleyen Sultan Fatih'in Akşemseddîn'i doğrudan övmediği; hayatında ve ruh dünyasında büyük bir yeri olan Akşemseddîn'i *Veys* redifli şiirinde dolaylı yoldan medh ettiği düşünülebilir.

Sabâyî'nin *Üveys-nâme'sinde* Hz. Ömer'in Veysel Karanî'yi ziyaretini yorumlayışı, ilginç bir şekilde Sultan Fatih ile Akşemseddîn'in ilişkisini hatırlatmaktadır. *Üveys-nâme'de* Hz. Ömer hilafet ve saltanatın sahibi bir sultan olarak resmedilir. Veysel Karanî ise dünya saltanatına yüz çeviren bir sufidir. Hz. Ömer gönül gözü açık olan bu Allah dostuna hayran kalır ve tıpkı Sultan Fatih'in saltanatını terk edip Akşemseddîne derviş olmak istemesi gibi hilafeti bırakmak ister. O zaman Veysel Karanî, tıpkı Akşemseddîn gibi, Hz. Ömer'e adaletle hilafet makamında bulunmasının yüz bin ibadetten daha efdal olduğunu söyler. Çünkü Müslümanlar, Hz. Ömer'in adaletle yönetiminde vereceği hizmetlere muhtaçtır:

*Ömer taht-ı hilâfet üzre sultân
Bakup hâline Veys'ün kaldı hayrân*

*Çü bir dem Veys birle yâr oldı
Hilâfetden Ömer bî-zâr oldı*

*Ömer kast itdi ide terk-i hilâfet
Didi hâzır olan ashâb-ı ümmet*

*Müselmânlar senün 'adline muhtâç
Senün hükmün gıdasına kamu aç*

*Sana bir lahza 'adl ile hilâfet
Yeg ola yüz bin etmekden ibâdet (Sabâyî, 376, 377, 383-385)*

Nezihe Araz, Akşemseddîn'in Üveysî-meşrep olduğunu belirtir ve belki de bu yüzden Sultan Fatih'in, Akşemseddîne bahsi geçen gazelde "Üveys" diye

83 Ayverdi, a.g.e., s.66-69.

84 A. Yurd - M. Kaçalın, a.g.e., s. 346; Ayverdi, a.g.e., s. 62.

hitap ettiğini söyler⁸⁵. Akşemseddin'in Üveysiliği hakkında somut bir veriye rastlayamadık. Ancak, asıl adı Şemseddin Muhammed b. Hamza olan Akşemseddin'in soyu Hz. Ebubekir'e dayanır ve büyük dedelerinden Şehabeddin Sühreverdî (ö. 1234) ise Üveysî-meşreptir ve kendisinin Hızır ve abdâlânla sık sık manevî sohbetler yaptığı bilinmektedir⁸⁶. Yine, Akşemseddin'in tarikat silsilesinden Bayezid Bistâmî ve Hasan el-Harakanî'nin Üveysî olduğu bilinmektedir. Şöyle ki Akşemseddin'in müşidi Hacı Bayrâm Velî'nin müşidi Hamidüddin-i Aksarayî (Somuncu Baba) (ö. 1412) zâhirde Hâce Alaaddîn Ali Erdebilî'den biat almışsa da Hızır ve Bayezid Bistâmî'nin manevî feyziyle velâyet makamına ermiştir. Böylece Üveysilik silsilesi; Hacı Bayrâm Velî, Ebu Hamidüddin Aksarayî, Şadî-i Rumî, İbrahim el-Basrî ve Ebu'l-Hasan Harakanî vasıtasıyla Bayezid-i Bistâmî'ye ulaşmaktadır⁸⁷. Görüldüğü üzere Akşemseddin'in hem nesebinde ve hem tarikat silsilesinde Üveysî-meşrep bir gelenek mevcuttur.

Öte yandan, Akşemseddin'in de çoğu kez velilerin ruhaniyetinden feyz aldığı kaynaklarda yer almıştır. Menkıbelerinden kendi ağzından anlatılan rivayetlerde Hızır, İmâm Câfer Sâdık dışında başka velilerin ruhaniyetiyle de sık sık görüşmüştür:

*"Kardeşim Hızır ile yaptığımız gönül sohbeti sırasında, ilm-i ledünni de Kostantiniyye'nin fethini istihrac eyledik. Kardeşim İstanbul'un fethine birlikte şahit olduk. Kale alındığı gün, kardeşim Hızır kıyafetindeki bazı veliler, askerinin önünden Hisar'a girdiler. Kale fethedildikten sonra Hızır kardeşimi, kale duvarı üzerine oturmuş, ayaklarını aşağıya salmış vaziyette gördüm"*⁸⁸.

*"Bir gün Kur'an-ı Kerîme tefe'ül ettik. Sultânü'l-Sâdât İmam Câfer-i Sâdık Hazretlerinin işaretiyle Tevbe suresinin 68. ayeti geldi"*⁸⁹.

"Rivayet olunur ki Fatih Sultan Mehmed kale fethedilmeden önce şeyhe: 'Bana bir dua öğret!' dedi. Akşemseddin hazretleri ona şöyle söyledi: 'Ey Fâkih Ahmed! 'Sen bize yardım et.' diyerek dua et.' dedi. Padişah da aynı şekilde dua etti. Kale alındıktan sonra, Sultan Mehmed, bu dua hakkında şeyhe şöyle bir

85 Araz, a.g.e., s.126.

86 Hasan Kâmil Yılmaz, "Şehabeddin Sühreverdî", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c. 38, İstanbul 2010, s. 40.

87 *Künhü'l-Ahbâr*, s. 186; Lamîî Çelebî, *Nefehâtü'l-Üns Tercümesi*, İstanbul 1289, s. 683; Fuat Bayramoğlu - Nihat Azamat, "Bayramiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 5, 1992, s. 269; Ocak, Veyssel Karenî ve Üveysilik, s. 103, 118.

88 *Menâkıb-ı Akşemseddin*, s. 48-49, 89-90.

89 Ömer Faruk Yılmaz, "Akşemseddin'in Fatih'e Mektubu", *Belgelerle Fatih Sultan Mehmed*, Osmanlı Yay., İstanbul 2000, s. 339.

soru sordu: “Fâkih Ahmed kimdir? Dua sırasında, ben ondan yardım istedim. Allaha yalvarmış olsaydım daha iyi değil miydi?” Şeyh, şöyle cevap verdi: “O zamanda Fâkih Ahmed büyük bir kutuptu. Yüce Allah, yeryüzündeki tasarrufu ona vermişti”⁹⁰.

Son menkıbede bahsedilen Fakih Ahmed 13. yüzyılda yaşamış olan ve “Kutbü’l-dîn, Kutbü’ş-Şark ve’l-Garb, Kutbü’l-Büdelâ, Seyyidü’l-Meczûbîn, Kıdvetü’l-Abdâl” lakaplarıyla bilinen Ahmed Fakih’tir. Yunus Emre’nin bir beyitinde “Fakih Ahmed Kutbü’l-dîn Sultân Seyyid Necmü’l-dîn / Mevlânâ Celâlü’l-dîn ol Kutb-ı cihân kanı (369/14)” diye Mevlana ile beraber zikredilmiştir. Ahmed Eflâki (ö. 1360) ise Veysel Karani’nin sırrının Ahmed Fakih’te temessül ettiğini anlatan bir rivayetten bahseder⁹¹. Şu hâlde fetih sırasında Akşemseddin, Sultân Fatih’e Ahmed Fakih’ten istimdâd dilemesini öğütleyerek padişahın bu veliye muhabbet beslemesine vesile olmuştur. Sonuçta fetih gerçekleşince belki de padişah “Veyis” redifli şiirini bu menkıbede aktarıldığı gibi Üveysî olan Ahmed Fakih’e müteşekkiren de söylemiş olabilir.

Öte yandan, İstanbul’un fethinden sonra Ashab-ı Kiram’dan Eyyub el-Ensari’nin ruhaniyetiyle bizzat görüşen Akşemseddin, hazretin kabrini de keşfetmişti⁹². Yukarıdaki örnekler ışığında, görüldüğü üzere Akşemseddin hayatında sık sık sahabe ve evliyadan belli zevâtin ruhaniyetinden istifade etmiştir. Bütün bu örnekler dikkate alınırrsa Nezihe Araz’ın belirttiği gibi Akşemseddin’in Üveysî-meşrep veya Üveysî gidişli olması muhtemeldir.

* * *

Bütün ihtimalleri değerlendirdikten sonra, Fatih Sultan Mehmed’in bahsi geçen gazelinde hitap ettiği kişinin kesinlikle Ahmed Fakih, Akşemseddin veya Veysel Karani olduğunu söyleyemeyiz. Ancak, onun devrinde yetişen tarihçilerden Uzun Firdevsî-i Rûmî (ö. 1512’den sonra) ile arasında geçen bir diyalog bu konuda bir ipucu vermektedir. Firdevsî-i Rûmî, dönemin meşhur Nakşibendiyye şeyhi Abdullah el-İlahî’ye intisap edip manevî terbiyesini ondan almıştı. Üveysî meşrep bir sûfi olan bu zat Firdevsî-i Rûmî’ye Veysel Karani’nin aşkını öğretti. Firdevsî-i Rûmî, *Süleyman-nâme* adlı yazdığı 99 ciltli tarih kitabının 6. cildini bitirip Fatih Sultan Mehmed’e hediye ettiğinde sultan hoşnut oldu ve Firdevsî-i Rûmî’ye bir isteği olup olmadığını sordu. Firdevsî-i

90 *Menâkıb-ı Akşemseddin*, s. 49-50, 90.

91 Ahmed Eflâki, *Âriflerin Menkıbeleri*, I/36, III/523.

92 Taşköprülüzâde, *a.g.e.*, s. 240-246.

Rûmî "Veysel Karânî aşkına bir zâviye yaptırdım. Eserim bitince himmetinizle ona bir vakıf isterim" dedi. Padişah eseri bitirince bu zaviyeyi yaptırma sözü verdi; ancak eser bitmeden Fatih Sultan Mehmed vefat etmişti⁹³.

Bu hadisede Sultan Fatih'in Veysel Karânî'ye hürmeten bir zaviye yaptıracağı sözünü vermesi ilginçtir. Belki de Fatih Sultan Mehmed bu hayır işinin niyetine girmekle Veysel Karânî'nin ruhaniyetini memnun etti ve mânâda onun himmetine mazhar olduğu müjdesini aldı⁹⁴. Çünkü aşağıda görüldüğü üzere Sultan Fatih'in bu şiirini bir müjde almışçasına coşkunlukla yazdığı açıktır. Biz de bu gazelin Veysel Karânî adına yazıldığı ihtimaliyle şerhini yapmaya çalışacağız:

*Hüsni ile cânânlar içre cân-ı cânândur Veyis⁹⁵
Şerbet-i lâ'liyle dil derdine dermândur Veyis*

"Veysel güzelliğiyle sevgililer içinde sevgilinin canıdır. O, lal kırmızısı dudağının şerbetiyle gönül derdinin dermanıdır".

Hiz. Peygamber'i görmeden seven ve O'na iman eden Yemenli Veysel Karânî, yaşadığı dönemde uzlet ve zühd hayatını tercih etmiş bir çobandı. Hiz. Peygamber'in bir hadis-i şerifinde "Rahmân'ın nefesini Yemen'den alıyorum" diye medh ettiği Veysel Karânî; Evliya Çelebi'nin ifadesiyle "Hazret-i Risâlet'in dünyâ ve âhiret karındaşdır"⁹⁶.

Veysel Karânî ahlakının güzelliğiyle cânânın canıdır; yani Allah'ın sevgilisi Habibullah'ın canı gibi sevdiği bir dosttur. Mevlevîlikte ve Bektaşîlikte dervişlere cân denir. Bu beyitte, Veysel Karânî'nin Hiz. Peygamber'in manevî terbiyesinde yetişen bir derviş olduğu îmâsı yapılmıştır. O Veysel ki sırf annesinin rızasını almadığı için canının cânânını incitmemek ve O'nun sünnetine karşı gelmemek için baş gözüyle Hiz. Peygamber'i görmeye gelemedi. Habibullah'a olan aşkı ve hasreti; onu derin ıztıraplara gark etse de aşk derdini gönlünde suskunlukla, halktan uzletle gizledi. Hâmûş hâliyle ağzı dili la'l oldu. Dilinden ve gönlünden Hiz. Peygamber'in zikri asla düşmediği için onun dudakları la'l taşı kadar kıymetlidir. O dudaktan dökülen her söz, Hakk âşiklarının gönül derdine derman olan şerbettir. Rivayete göre la'l taşı as-

93 Bekir Biçer, *Firdevsî-i Rûmî ve Tarihçiliği*, Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, Konya 2005, s. 18, 21, 37, 53-54.

94 Tarih kaynakları buna benzer olaylarla doludur. Gördüğü rüya üzere Timur'un Ahmed Yesevî'ye yeni bir türbe ve külliye yaptırması buna örnektir.

95 Arapça Veys kelimesi vezin icabı Veyis şeklinde okunmuştur.

96 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, c.I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s. 11.

lında beyazmış, Taze ve kanlı ciğer kanına yatırılıp güneşte bekletilirse kızıl rengini almış⁹⁷. Beyitte suskun hâlde kanlı gözyaşlarını içine akıtan Veysel Karanî'nin ağzındaki dişlerinin bu şekilde kırmızı la'l taşına dönüştüğü tahayyül edilmiştir.

Beyitte Hz. Peygamber'in vefatından sonra mahzun olan Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin Hazret-i Üveys'i ziyaret etmelerine telmihte bulunulmuştur. Rivayete göre Hz. Peygamber'in vasiyeti üzerine Hz. Ömer ve Hz. Ali kendisini ziyaret ederler ve ona Hz. Peygamber'in emaneti hırka-i şerifi teslim ederler. Bu ziyarette "Hazret-i Üveys Hz. Ömer ve Hz. Ali'ye -Siz Hz. Peygamber'i sever misiniz?" buyurdu. Onlar -Elbette, severiz, dediler. -O hâlde bana dişlerinizi gösterin, dedi. Onlar gösterdiler. -Hayret, Kâfirler Uhud'da O'nun mübarek dişini kırdı, siz niye kendinizinkini kırmadınız? Dostluk bunu gerektirir diyerek mübarek ağzını açtı ki ağzındaki bütün dişlerini kırmıştı. Onlar bu hâle hayran kalıp -Vah bize! Biz kendimizi Habibullah'a gereği gibi dost sanırdık, diye ağlaştılar ve Hazret-i Üveys'ten kendilerine dua etmesini rica ettiler."⁹⁸

Bu hürmet karşısında Veysel Karanî, "Ben neden lâyük olam hazrete / Bir delüiyem nice irem devlete"⁹⁹ diye tevazu göstermiştir. 15. yüzyıl şairlerinden Sabâyî, Üvey-nâme'sinde zühdü ve aşkı ile eriştiği marifetin değerini anlatmak için Veysel Karanî'yi eşsiz Yemen incisi dürr-i yetime benzetmiştir. "Dürr-i yetim" aynı zamanda Hz. Peygamber'i işaret eden bir mazmundur:

*Zihî şâh-ı eren Veysi Karen'dür
Yemenden kopdı bir dürr-i Adendur (Sabâyî, 620)*

Sultan Fatih, Akşemseddin'in kendini bırakıp gitmesinden sonra müreb-bisi Akşemseddin'e olan hasretinden kendini Veysel Karanî'yle özdeşleştirir. Zaman zaman Akşemseddin'in kendisini acı sözle eleştirmesi bile onun aşk derdinin ilacıdır:

*Dürr dişün fikri gözüm yaşını ummân eyler
Lâ'l-i nâbun hevesi yüregümi kan eyler
Aşk derdine şifâ olmaz ise kânun'da
Nûş-dârû-yı lebün anı da dermân eyler (Avnî, 16/1,3)*

97 Ahmet Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 1993, s. 273.

98 Attar, a.g.e., s. 23.

99 Yunus Kaplan, "Destân-ı Veysel Karanî", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sy. 1/5, Güz/2008, s. 394.

***Ağlamaz cân bülbülü şimden gerü feryâd idüp
Bâğ-ı dilde hüsn ile bir verd-i handândur Veyis***

"Bundan sonra can bülbülüm başka sevgili uğruna feryat edip inlemeyecek. Çünkü Veysel, gönül bahçemde bütün güzelliğiyle açılmış, gülümseyen bir gülmüdür".

Bülbül ölümüne sebep olan güle duyduğu karşılıksız aşkıyla âşıkların sembolüdür. Sultan Fatih de teşbih-i belîğ yoluyla canını bülbüle benzetir. Bülbül nasıl gülden muştulu bir haber alınca coşkun öterse Hazret-i Veysel'in muhabbetiyle onun yüreği de şevkle atar. Beyit, yukarıda aktardığımız anekdota göre Veysel Karanî'nin sevgisine mazhar olmanın sevinciyle yazılmış gibidir. Sultan Fatih kendini gönül bahçesinde bir gül gibi açan Hazret-i Üveys'i medh eden bir bülbül olarak görür.

Üveysî-Kâdirî/Enverî piri olan Osman Şems Efendi'ye göre ise bülbülün bu denli coşkun ötmesinin sırrı onun Üveysî meşreblilere yakın olmasındadır:

*Hevâ-i aşk ile yokdur gınâda üstâdın
Karîn-i meşrebisin Veysiyân'ın ey bülbül*¹⁰⁰

***Nice ma'mûr olmasun dil mülki 'adl ü dâd ile
Bunca yıldur kim gönül tahtında sultândur Veyis***

"Veysel bunca zamandır gönül tahtına hükmeden bir sultan olmuşken gönül mülkü, adalet ve ihsanla nasıl bayındır olmasın ki!"

Veysel Karanî, manevî sultanlığın sahibidir. Hz. Peygamber onu "Ümmetimden Üveys adlı bir er vardır. Kıyamet gününde o er, Rebia, Mudar kabilesinin zengin sürüsündeki koyunların tüyü sayısınca günahkâra şefaatecektir." "Üveys-i Karanî ihsan ve iyilikte tabîinin hayırlısıdır"¹⁰¹ diye medh etmiştir.

İstanbul'un fethiyle insanlığa yeni bir çağ açan Sultan Fatih, Doğu'da da Müslüman devletlere liderlik eden muktedir bir hükümdardı. Onun bu ağır yükün altında ezilmeden, nefesine yenilmeden, adaletli bir devlet adamı olarak halkı yönetmesinde örnek aldığı manevî sultanlardan biri de Veysel Karanî dir. Beyitte, Fatih'in bir sultanken Hazret-i Üveys'in bendesi olduğu kinayesi vardır. Burada Akşemseddin'in Üveysî-meşrep olduğu ihtimalini düşünebiliriz.

100 Kemal Edip Kürkcüoğlu, *Osman Şems Efendi Divânından Seçmeler*, Kubbealtı Yay., İstanbul 1996, s. 252.

101 Attar, a.g.e., s. 16, 18.

Şu hâlde, Veysel Karanî'nin manevî feyzi ona geçmiştir. Sultan Fatih, beyitte o manevî feyzen istifade eden Akşemseddîn'i veya o feyzen kaynağı Veysel Karanî'yi medh etmektedir. Büyük mutasavvıfların fikirlerine değer veren Sultan Fatih, onların himmetiyle halkına adaletle hükmetmiş; ülkesini bayındır ve bereketli kılmıştır. Bu nedenle onun şiirlerinde sultan kimliğinin gururu yerine kul teslimiyeti hâkimdir:

*Saltanat tâcına baş egmez kabûl itmez serîr
Sana bin cân ile kuldur özge sultândur gönül (Avnî, 45/4)*

*Eşk-i çeşmiüni şerâb bağrunı eyle kebâb
Ey dil-i âşüfte çün bir gice mihmândur Veyis*

"Ey çılgın ve perişan gönlüm! Ne mutlu sana ki bu gece Veysel sana misafir oldu. Artık onun şerefine gözyaşlarını kırmızı şarap gibi akıt; yüreğini sevgili Veysel'e aşk ateşinde pişen kebab olarak sun".

Beyitte sevgilinin bir gecelik de olsa Sultan Fatih'e misafir olmasının sevincinden bahsediliyor. Buradaki ifadeler her ne kadar Akşemseddîn'in Sultan Fatih'i bir gece çadırında misafir etmesi hadisesini anımsatıyorsa da Veysel Karanî'nin yakaza veya uyku hâlinde Sultan Fatih'i teşrif etmesi ihtimalini de düşünmek gerekir. Akşemseddîn için yazılmışsa belki de Akşemseddîn'in (ö. 1459) vefatından sonra Sultân Fatih onu rüyada görüp sevinçle bu şiiri yazdı.

Rüya kalbe gelen manevî hitaptır ve marifet, hikmet, irşad hususlarının kaynağıdır. Tasavvufta velilerin rüyada kişileri seyr ü sulûk terbiyesine aldığı çok yaygın bir hâldir. Üveysilikte de rüya önemli bir irşad metodudur. Veysel Karanî'nin de rüyada kimi mutasavvıflara mürşitlik yaptığı bilinmektedir. Beyit, Sultan Fatih'in böyle bir olaya şahit olduğunu ve rüyasında bir şekilde Veysel Karanî'den müjde aldığı intibahı vermektedir.

*'Avnîyâ çün devlet el virdi ki mihmân oldı yâr
Fursatı fevt itme kim bin cânâ erzândur Veyis*

"Ey Avnî! Talihin yaver gitti de o sevgili Veysel gönlüne misafir oldu. Aman, bu fırsatı kaçırma, Zira o sevgili Veysel uğruna senin gibi bin cân verilecek kadar kıymetlidir. Hatta bin can bile onun kıymeti yanında pek ucuz kalır".

Sultan Fatih önceki beyitte bahsedilen o kutlu gecede aldığı kurtuluş muş-tusunu bir fırsat olarak değerlendiriyor ve kendini şöyle ikaz ediyor: *"Sakın gurura ve rehavete kapılma, sen Cenab-ı Hakk'ın Hazret-i Üveys gibi veli kullarına*

bende olduğun sürece bu mülkün sultanısın". Bir beyitte saltanatının gücünün sırrının kullukta saklı olduğunu şöyle anlatır:

*Ol şeh-i hüsn ü cemâle çün kul oldun 'Avnîyâ
Sana olmuşdur müsellemler mülk-i Osmân var ise (Avnî, 30/6)*

Sultan Fatih, beyitte Hüsn-i Mutlak olan Allah'ın dostlarını dost edinmenin önemine dikkat çekmektedir. Zira velayet sırrını anlatan bir hadis-i kudsîde "Kim benim bir velime eziyet ederse bana harp ilan etmiştir." buyuruluyor. Bunun aksi düşünülürse kim Allah dostlarına yakınlaşır ve onlara candan sevgili olursa Allah da onları sever. Çünkü Cenab-ı Hak, *Mahbûbü'l-âşıkîn*'dir. Aşk pazarı mazmunuyla anlatılan bu alışverişte cânân ve cânânın velileri uğruna can vermek en mukaddes görevdir. Bu nedenle veliler ve Hüsn-i mutlak olan Allah'ın o dostlarını sevgili edinenler Hak yolunda canlarını seve seve verirler:

*Âşıkâ dünyâ vü cân terk eylemek âsân olur
Lîk cânân terkini itmek gelüpdür cânâ güç (Avnî, 6/3)*

Sonuç

Sultan Fatih'in *Veyis* redifli şiiri Klasik Türk Şiiri'nde mecaz-ilahî hakikat algısının anlaşılabilmesi ve beşerî aşk algısında sadece cinselliğin ön plana çıkarılmasıyla, geleneğe yabancılaşmamızın ve geleneği yanlış anlamamızın tipik bir örneğidir.

Klasik Türk Şiiri'nde aşk ve güzellik ile ilgili konuları okuyucular gönlüne göre yorumlamakta serbesttir. Zira böyle bir şiir, işret ehlinin hoşuna gidebileceği gibi bir dervişi de vecde getirebilir. Kanaatimizce Fatih Sultan Mehmed'in "Veyis" redifli bu şiiri profane veya tasavvufî açıdan yorumlamaya müsaittir.

Latîfî'nin dediği gibi Sultan Fatih, bürokraside kath-ı ricali önlemek için yetenekli, delikanlılarla bizzat ilgilenmiş ve onların yetişmesi için çalışmıştır. Sultan Fatih'in "Veyis" redifli şiiri, hizmetkârlarından birine yazılmış olabilir. Ancak yukarıda belirtildiği üzere böyle bir genç varsa bile Enderun terbiyesindeki ciddiyet dikkate alınarak Sultan Fatih'in bu genci sadakati, fazileti ve zekâsının güzelliği nedeniyle övdüğü düşünülmalıdır. Çünkü oryantalistlerin iftiharlarının aksine Sultan Fatih adaletli, yiğit, bilge ve dindar bir liderdir. Manevî kimliği bu kadar kuvvetli, hadis-i şerîfle medh edilen ve evliyanın hürmet ettiği bir sultanın eşcinsel eğilimli olduğunu düşünmek insafa sığmaz. Kaldı ki böyle büyük bir günahı işleyen biri sultan bile olsa bunu alenen şiirinde ifşa etmez.

Sultan Fatih'in hayatını, ideallerini ve dindar kimliği göz önüne alınırsa bu şiir, ister hocası Pîr Akşemseddîn, ister Ahmed Fakih, ister Veysel Karanî için yazılmış olsun; şiirde uzun zamandır arayış içindeki bir sultanın manâ âleminde aldığı bir müjdeden dolayı duyduğu sevinç hâkimdir. Sonuç itibarıyla, Fatih Sultan Mehmed Han'ın İlá-i kelimetullah'ı yüceltmek için çalışan "Ni'me'l-ceyş" (fetih askeri) olarak sahip olduğu kıymet yanında onun bu şiirini süflî aşk için yazdığını düşünmek onun şahsiyetini hafife almaktır.

Kaynakça

- ABDURRAHMAN CÂMÎ, *Nefehatü'l-Üns*, çev. Lâmii Çelebi, haz. Süleyman Uludağ - Mustafa Kara, Marifet Yay., İstanbul 1998.
- ABDÜLKERİM KUŞEYRÎ, *Kuşeyrî Risâlesi*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., 3. baskı, İstanbul 1991
- AHMED EFLÂKÎ, *Âriflerin Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, Hürriyet Yay., İstanbul 1973.
- Ahmed Paşa Divanı*, haz. Ali Nihat Tarlan, Akçağ Yay., Ankara 1992.
- AKGÜNDÜZ, Ahmed, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri*, FEY Vakfı Yay., c. IV, İstanbul 1993.
- ANDREWS, Walter G., *Poetry's Voice Society's Song*, University of Washington Press, Seattle - London 1985.
- ANGRIOLLO, G. Maria, *Fatih'in İçoğlanı Anlatıyor. Fatih Sultan Mehmet*, çev. Pınar Gökpar, Profil Yay., İstanbul 2011.
- ARAZ, Nezihe, *Mehammed b. Murad Han: El-Muzaffer Daima*, İnkılap Yayınevi, İstanbul 1953.
- Âşık Çelebi Tezkiresi*, haz. Filiz Kılıç, Pera Müzesi Yay., İstanbul 2010:
- AYVERDİ, Samiha, *Edebî ve Manevî Dünyası İçinde Fâtih*, Kubbealtı Yay., 6. Baskı: İstanbul 2005.
- BABİNGER, Franz, "Fatih Sultan Mehmet ve İtalya", *Belleten*, XVII/65, Ocak 1953.
- , *Fatih Sultan Mehmet ve Zamanı*, çev. Dost Körpe, Oğlak Yay., İstanbul 2003.
- BEYÂNÎ, *Tezkiretü's-Şuarâ*, haz. Aysun S. Eyduran, Ankara 2008, ekitap.kulturturizm.gov.tr (15.09.2016).
- BİÇER, Bekir, *Firdevs-i Rûmî ve Tarihçiliği*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya 2005.
- CİHAN, Ahmet Kâmil, "Fâtih Dönemi Düşünce Hayatına Genel Bir Bakış", *Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 14/1, 2003.

- CLOT, Andre, *Fatih Sultan Mehmet*, Milliyet Yay., çev. Necla Işık, İstanbul 1996.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet, "Divân Şiiri", *Türk Dili Dergisi*, 36/LII, sy. 415-417, Temmuz-Eylül/1986, s. 7.
- DİMİTRİ KANTEMİR, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküşü*, I, çev. Özdemir Çobanoğlu, Cumhuriyet Kitap, İstanbul 1998.
- DOĞAN, Muhammet Nur, "Fâtih (Avni) Divanı'ndaki Kültürel ve Estetik Unsurların Toplu Tahlili", *Fâtih ve Dönemi*, ed. Necat Birinci, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yay., İstanbul 2004.
- , *Fatih Divanı ve Şerhi*, Yelkenli Yay., İstanbul 2004.
- DURANT, Will and Ariel, "The Age of Reason Begins", *The Story of Civilization*, Vol. VII, NY, 1961.
- EMİR HÜSEYİN ENİSİ, *Menâkıb-ı Akşemseddin*, haz. Bilal Aktan - Mustafa Güneş, H Yay., İstanbul 2011.
- ERKUL, İhsan, *Yanyalızâde'nin El-Meslekü'l-kavi li-Tahsili't-Tariki'l-Üveysi Risâlesi ve Tasavvufta Üveysilik*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2006.
- EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatname*, I, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2002.
- FERİDÜDDİN ATTAR, *Tezkiretü'l-Evliya*, Erkam Yay., İstanbul 1984.
- GELİBOLULU MUSTAFA ÂLÎ, *Künhül Ahbâr*, haz. M. Hüdai Şentürk, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2003.
- GIBB, E. J. Wilkinson, *Osmanlı Şiir Tarihi*, II, Akçağ Yay., Ankara 1999.
- HAMMER, J., *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, I, çev. Zuhuri Danışman, Z. Danışman Yayınevi, İstanbul 1972.
- HOCA SADEDDİN EFENDİ, *Tâcü't-Tevârih*, I, haz. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara 1975.
- HUCVİRÎ, *Keşfü'l-Mahcûb*, Dergâh Yay., İstanbul 1996.
- IRKLIATA, Mehmet, *Nazire Geleneği İçerisinde Kerem Kasideleri*, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana 2007.
- İMAM-I GAZÂLÎ, *İhyâu Ulûmü'ddîn*, çev. Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yay., İstanbul 1973.
- İNALCIK, Halil, "Mehmed II", *İslâm Ansiklopedisi*, c. VII, İstanbul 1972.
- , "Mehmed II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 38, Ankara 2003.
- , *Kuruluş Devrinde Osmanlı Sultanları*, İSAM Yay., İstanbul 2010.

- İPŞİRLİ, Mehmet, "Enderun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 11, İstanbul 1995, s. 186-187.
- İSEN, Mustafa, *Kühü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1994.
- KAPLAN, Yunus, "Destân-ı Veysel Karanî", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1/5, Güz/2008.
- KARA, Mustafa, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, Dergâh Yay., İstanbul 2005.
- KARAHAN, Abdülkadir, "Fatih: Şair Avnî", *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. 6, İstanbul 1955, s. 1-38.
- KINALİZÂDE HASAN ÇELEBİ, *Tezkîretü'ş-Şuara*, haz. Aysun S. Eydurân, ekitap.kulturturizm.gov.tr (15.09.2016).
- KIVÂMÎ, *Fetihnâme*, haz. Ceyhun V. Uygur, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2007.
- KIZILTOPRAK, Kemal, *Fatih Sultan Mehmet Han'ın Liderlik Sırları*, Okumuş Adam Yay., İstanbul 2002.
- KOÇU, Reşat Ekrem, *Osmanlı Padişahları*, Ana Yay., İstanbul 1981.
- KÖPRÜLÜ, Orhan F., Mustafa UZUN, "Akşemseddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 2, İstanbul 1989, s. 299-302.
- Kritovulos Tarihi (1451-1467)*, çev. Ari Çokona, Heyamola Yay., İstanbul 2012.
- KÜRKÇÜOĞLU, Kemal Edip, *Osman Şems Efendi Divânından Seçmeler*, Kubbealtı Yay., İstanbul 1996.
- LAMARTINE, A.D., *İmparatorluk Yolu (Türkiye Tarihi)*, haz. M.R. Uzmen, c. II, Ter-cüman 1001 Eser, yy.
- LATÎFİ, *Tezkîretü'ş-Şu'ara ve Tabsiratü'n-Nüzema*, haz. Rıdvan Canım, AKM Yay., Ankara 2000.
- M. CEMALİDDİN EL-HULVÎ, *Lemezât-ı Hulviyye*, haz. M.S. Tayşî, Marmara Üniversitesi, İFAV Yay., İstanbul 1993, s. 412-418.
- MECDÎ MEHMET EFENDİ, *Şakâik-i Nu'mâniye ve Zeylleri*, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989.
- NICHOLSON, A.Reynold, *İslâm Sufileri*, çev. Mehmet Dağ vd., Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1978.
- OCAK, Ahmet Yaşar, *Veysel Karenî ve Üveysilik*, Dergâh Yay., İstanbul 2002.

-----, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfilik: Kalenderiler XIV-XVII. Yüzyıllar*, Timaş Yay., İstanbul 2016.

ONAY, Ahmed Talat, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 1993.

ORTAYLI, İlber, "Hammer-Purgstall", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 15, İstanbul 1997, s. 492.

ÖNGÖREN, Reşat, *Osmanlılarda Tasavvuf*, İz Yay., İstanbul 2003.

-----, "Osmanlıda Sufilerin Farklı Toplum Kesimleriyle İlişki Tarzları", *İSAM İslâm Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 1999, sy. 3, s. 9-22.

-----, "XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı'da Tasavvuf Anlayışı", *XV. ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler Sempozyumu*, İstanbul 1993, s. 411.

-----, "Din ve Tasavvuf Hayatı", *Fatih ve Dönemi*, ed. Necat Birinci, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yay., İstanbul 2004.

ÖZTUNA, Yılmaz, *Osmanlı Padişahlarının Hayat Hikâyeleri*, Ötüken Yay., İstanbul 1998.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yay., İstanbul 1983.

PALA, İskender, "Şair Fâtih", *İstanbul Armağanı I Fetih ve Fâtih*, İstanbul, 1995.

-----, *Fatih'in Şiirleri*, Klasik Yay., İstanbul 2003.

SAFFET SITKI, *Fâtih Sultan Mehmed (Avnî) Divanı*, Ahmet Hâlit Kitabevi, İstanbul 1944.

SAVRAN, Ömer, *Sabâyi ve Üveys-nâme'si* (y. 1509), 2010, ekitap.kulturturizm.gov.tr (10.03/2017).

Sehi Bey Tezkiresi: Heşt Behişt, haz. Mustafa İsen, Akçağ Yay., Ankara 1998.

SOLAKZÂDE MEHMED HEMDEMÎ, *Solakzâde Tarihi*, haz. Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1989.

ŞAFAK, Yakup, *Klasik Şiir Üzerine Yazılar*, Saye Yay., Konya 2003.

TANSEL, Selahattin, *Fatih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyeti*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2014.

TARLAN, Ali Nihat, *Ahmed Paşa Divânı*, Akçağ Yay., Ankara 1992.

-----, *Fuzûlî Divânı Şerhi*, Akçağ Yay., 5. Baskı: Ankara 2009.

TAŞKÖPRÜLÜZÂDE, *Osmanlı Bilginleri: eş-Şakâyıkü'n-Numaniyye Fi Ulemâ'id-Devleti'l-Osmâniyye*, İz Yay., İstanbul 2007.

-----, *Terceme-i Şakayık-ı Numaniyye*, çev. Edirneli Mecdî, haz. Ahmed Subhi Furat, İstanbul 1985.

TATÇI, Mustafa, *Yunus Emre Divânı*, H Yay., İstanbul 2008.

TAYYARZÂDE ATA, *Tarih-i Enderun*, haz. Mehmet Arslan, Kitabevi, İstanbul 2010.

TOLASA, Harun, *Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara 2001.

ULUDAĞ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay., İstanbul 1991.

ÜNVER, Süheyl, "Ahmedî Rıdvan'ın *İskendernâme*'sindeki Osmanlı Tarihi Bölümü", dergiler.ankara.edu.tr (15.09.2016).

YILMAZ, Hasan Kâmil, "Şehabeddin Sühreverdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 38, İstanbul 2010, s. 40-42.

YILMAZ, Ömer Faruk, "Akşemseddin'in Fatih'e Mektubu", *Belgelerle Fatih Sultan Mehmed*, Osmanlı Yay., İstanbul 2000, s. 339.

YURD, Ali İhsan, Mustafa KAÇALIN, *Akşemseddin: Hayatı ve Eserleri*, İFAV Yay., İstanbul 1994.

ZAVOTÇU, Gencay, *Rıza Tezkiresi (İnceleme-Metin)*, Sahhaflar Kitap Sarayı Yay., İstanbul 2009.